

DE LÆRDE DYBVADER
BOGTRYK OG SAMFUNDSKRITIK I DET 16. OG 17. ÅRHUNDREDE

AF

MORTEN FINK-JENSEN

I det tidlige 1600-tal var det en risikabel sag, at fremsætte kritik af det politiske system og den herskende religion. To personer, hvis skæbner understreger dette, er professor i teologi Jørgen Dybvad og hans søn, Christoffer. Jørgen Dybvad blev i 1607 afsat fra sit embede på Københavns Universitet fordi han gentagne gange havde tilladt sig at kritisere politiske forordninger og i øvrigt efter myndighedernes opfattelse havde vakt uro i forhold angående religionen. Sønnen Christoffer, der var dr.med., stræbte forgæves efter ansættelse ved samme universitet. Han overtog sin faders grundsynspunkter, men videreudviklede dem i langt dristigere og skarpere retning. Han krævede adelens magt afskaffet, om nødvendigt gennem massehenrettelser, han ønskede at Christian 4. skulle regere som enevældig konge og han kritiserede i voldsomme udtryk, især rettet personligt mod Sjællands biskop Hans Poulsen Resen, udviklingen i den danske kirke, som langsomt, men sikkert, havde overgivet sig til den lutherske ortodoksi. For disse meninger blev han i 1621 idømt livsvarigt fængsel.

Jørgen og Christoffer Dybvad har kontinuerligt fascineret eftertiden, og de har altid haft deres faste pladser i stort set alle større danmarkshistoriske værker, herunder de litteratur- og kirkehistoriske. Til de lærde Dybvaders historie knytter sig også to mindre kendte personligheder, hvis forfatterskaber ikke tidligere er blevet undersøgt nøjere: almanakforfatteren Erik Dybvad, brøder til Jørgen Dybvad, samt magister Jørgen Jørgensen Dybvad, søn af Jørgen Dybvad. Denne artikel er ikke tænkt som en egentlig biografi over Dybvaderne, det er for navnlig Jørgen og Christoffers vedkommende gjort i andre sammenhænge, og jeg må henvise læseren dertil for en samlet oversigt over deres historie.¹ Hensigten er derimod at fremkomme med tillæg til Dybvadernes historie på særskilte punkter,

¹ Et hurtigt overblik fås i *Dansk biografisk leksikon*, 4, 1980, s. 74-76. Om Christoffer Dybvad, se Morten Fink-Jensen: *Enevældens ensomme fortrop. Christoffer Dybvads systemkritik under Christian 4.* I Morten Petersen (red.): *Opørene*, 2005.

og derved bidrage til vor viden om et internationalt orienteret og kritisk indstillet akademisk miljø i det 16. og 17. århundredes Danmark. Det gøres først og fremmest ved at fremlægge resultaterne af en fornyet gennemgang af kilderne til deres historie. Dette kildemateriale udgøres dels af sagsakter i Rigsarkivet suppleret med enkelte manuskripter i Det Kongelige Biblioteks håndskriftssamling, dels af deres trykte værker i fortrinsvis Det Kongelige Bibliotek. Hvad de sidste angår vil der især blive lægt vægt på bøger, der ikke tidligere er blevet beskrevet, hvilket ikke mindst gælder almanakkerne, samt de oplysninger, der fremgår af bøgernes dedikationer og annotationer.

Det er historikeren Holger Frederik Rørdam, som vi først og fremmest skylder vor viden om Dybvaderne. I *Danske Magazin* fremlagde han i 1873 i en stor undersøgelse en oversigt over Jørgen og Christoffer Dybvads litterære arbejder og han publicerede omfattende uddrag af det kendte kildemateriale til deres historie, først og fremmest det i universitetets arkiv opbevarede sagsmateriale fra retssagerne mod faderen i 1607 og sønnen i 1620.² En supplerende kildeudgivelse udkom fra hans hånd i *Danske Magazin* i 1884.³ Disse udgivelser er endnu helt uomgængelige, men kan tåle en kritisk opdatering på visse punkter, hvilket er en anden måde at udtrykke denne artikels hensigt.

Jeg vil i det følgende ofte omtale Dybvaderne alene ved deres fornavne: Erik, Jørgen, Christoffer og Jørgen junior. Dette for at undgå de forvekslinger der kunne opstå, hvis jeg blot omtalte dem med brug af efternavnet alene, ligesom det ville være trættende at læse deres fulde navne, hver gang de omtales.

Erik Christoffersen Dybvad (16. årh.)

Navnet Dybvad er taget efter en gård i det gamle Gosmer sogn i Hads herred syd for Odder. Ved reformationen i 1536 kom gården til at høre til kongens gods under Åkær slot og i midten af 1500-tallet drev en mand ved navn Christoffer Eriksen gården. I 1550 fik han af kongen frihed for ægt og hoveri så længe han boede på Dybvad. I 1600-tallet skilte kongen sig af med gården og den voksede sig efterhånden større. I 1700-tallet blev en ny hovedbygning opført, som står der endnu. Christoffer Eriksen fik to sønner, Erik og Jørgen, der blev født midt i århundredet, præcis hvornår vides ikke. Begge tog navn efter fødegården og begge var de af naturen begavede med talent for matematikken, og selv om

² Holger Fr. Rørdam: Efterretninger om Jørgen og Christoffer Dybvad, *Danske Magazin*, 4. rk., 2, 1873, s. 105-144 og 211-264.

³ H.F. Rørdam: Fortsatte Efterretninger om Dr. Christoffer Dybvad, *Danske Magazin*, 4. rk., 5, 1884, s. 40-53. Rørdam har endvidere behandlet Dybvaderne, og udgivet flere kilder til især Jørgen Dybvads sag, i sin *Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621 I-IV*, 1868-77. Supplerende kildemateriale findes hos Erik Pontoppidan: *Annales Ecclesiae Danicae Diplomatici*, 3, 1747, s. 566-576 og 716-723.

deres fødehjem var en bondehjem, var det velstillet nok til at de kunne få lov til at studere.

Erik Dybvad kendes som almanakforfatter, men de biografiske efterretninger om ham er ovenud sparsomme. Da den sidst kendte almanak fra hans hånd er for året 1585, kan han tidligst være død mod slutningen af 1584. Broderen Jørgen har på det tidspunkt formodentlig været omkring 35 år gammel, hvorfor Erik sikkert har været den yngste af de to, for ifølge Claus Christoffersen Lyschanders *Scriptores Danici*, døde han mens han endnu var ung.⁴ Hvor han i øvrigt har levet sit liv, får står hen, men måske har han holdt til på sin hjemegn; i hvert fald er han nævnt som part i en strid med en vis Chilianus i et kongebrev af 22. oktober 1578 i et håndskrift på Det Kongelige Bibliotek med udtog af Aarhus Kapitels breve.⁵

Senest i dette år var Erik trådt frem på scenen som almanakudgiver. Den 23. juli 1577 fik bogtrykker i København, Lorentz Benedicht, kgl. privilegium på udgivelsen af en af ham forfattet almanak for 1578.⁶ Den eksisterer ikke mere (i fald privilegiet har materialiseret sig i en udgivelse), men fra hans hånd findes bevaret almanakker for 1582 og 1585. Hvis flere har eksisteret, er sporene forsvundne (1580-almanakken, som er blevet tilskrevet ham, vender jeg tilbage til nedenfor under Jørgen Dybvad). Erik er endvidere blevet tillagt et i øvrigt ukendt skrift, *De elementorum mixtione*, København 1581.⁷ Det forekommer dog mest sandsynligt at være en forveksling med et af broderen Jørgen forfattet, men lige så ukendt, skrift, *Doctrina de mixtione elementorum*, København 1579. Dette er anført med Jørgen Dybvad som forfatter i den håndskrevne katalog over professor Anders Lemvigs bogsamling, *Bibliotheca Lymviciana*, fra 1603.⁸

Under alle omstændigheder var Erik Dybvad en velstuderet mand og i særdeleshed har han slægtet broderen på i interessen for matematik og astronomi. Ser vi nærmere på den lærdom, han lægger for dagen i sine almanakker, virker det sandsynligt at han har været ved universitetet i København. Da matriklen ikke er bevaret for disse års vedkommende, kan det ikke verificeres, ligesom hans eventuelle universitetsstudium ikke har afsat sig spor i andet kildemateriale.

1582-almanakken er trykt i København af Andreas Gutterwitz med titlen: *Almanach oc Practica Paa det Aar, efter vor eniste Gienløseris oc saliggjøreris Jesu Christi*

⁴ H.F. Rørdam: *Klaus Christoffersen Lyschanders Levned, samt hans Bog om Danske Skribenter*, 1868, s. 226.

⁵ NKS 754 fol., jf. Rørdam 3, 1868-77, s. 500.

⁶ R. Paulli: *Lorentz Benedicht. Bogtrykker og Xylograf i København i sidste Halvdel af det XVI. Aarhundrede*, 1920, s. 121.

⁷ H. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexicon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814 I-XII*, 1924-35, 2, s. 384.

⁸ Rørdam 1873, s. 264.

Fødsel MDLXXXII. Beregnet ved Ericum Christophorum Dibvadium, Cum Gratia et Privelegio. Eksemplaret på Det Kongelige Bibliotek bærer Peder Hegelunds navnetræk og indeholder den senere biskops kendte privatoptegnelser for dette år. Det trykte indhold er gængs almanakstof og består foruden kalendariet bl.a. i en oplysning om at året vil byde på såvel en sol- som en måneformørkelse. Derimod er der ingen længere afsnit med praktiske anvisninger, lægeråd, vejrforudsigelser eller andre former for prognostica.⁹

Det finder man til gengæld i 1585-udgivelsen, der er det mest oplysende om hans færdigheder: *Almanach oc Practica paa det Aar effter vor Herris Jesu Christi naaderige Fødsel M.D.LXXXV. Tilhoberegnit ved Ericum Christophorum Dibvadium. Oc der hoss læris en læt oc viss maade, at gjøre it slags Solskiffuer met. Prentet i Lybeck af Johan Balhorn.* Layoutet i dette eksemplar, som i øvrigt også har været i Hegelunds eje, er magen til 1582-trykket, men som titelbladet anfører, er der heri tilføjet en lille afhandling om at gøre solskiver (solure).

Om hensigten med solursfremstillingen siger Erik, at det både er godt og nyttigt at kende til dages længde, hvornår solen står op og ned, og hvad tid på dagen det er. Gud har godt nok "i Urtegaarden giffuit huer it Seyeruerck," idet man på visse planter kan se, hvad tidspunkt på dagen det er. Han citerer her Plinius' naturhistorie for, at heliotrop spreder sig ud indtil solen står højest på himlen og derefter lukker sig sammen i takt med solens aftagen. Men denne varmekrævende plante vokser jo ikke alle steder og slet ikke om vinteren. Derfor er solskiven nyttig og den kan gøres så let "at huer wlærd mand, som oc boer paa Landsbyen, kand den forstande." Dertil kommer den fordel med solskiver, at de ofte er mere præcise end mekaniske ure. Anvisningen gælder en solskive af træ, men den er dog ikke lettere at lave, end at det kræves, at man har et kompas, så den kan placeres rigtigt.

Ved sin henvisning til Plinius, som citeres på latin, har Erik allerede vist at han var en veluddannet mand. Det understreges med eftertryk af, hvad der følger efter solskiveanvisningen med et nyt titelblad, men med fortløbende arksignatur: *Prognosticon eller Practica, paa det Aar effter vor eniste Gienløseris oc Saliggjøveris Jesu Christi Fødsel. M.D.LXXXV. Tilhoberegnit ved Ericum Christophorum Dibvadium. Prentet i Lybeck hoss Johan Balhorn.* Der følger nu en dedikation til kronprinsen, den fremtidige Christian 4., skrevet i anledning af dennes hyldning til kronen i sommeren 1584. Fortalen er et helt lille fyrstespejl, krydret med en lind strøm af henvisninger til klassiske forfattere, herunder Aristoteles, Cicero, Homer, Vergil, Isokrates, Plautus, Horats, Pindar, Euripides, Platon og Hieronymos af Kardia som citeres efter Dionysios fra Halikarnassos.

⁹ Det har der dog sikker været oprindeligt, jf. fragmentet af et prognosticon for 1582, LN 322a, Lauritz Nielsen: *Dansk Bibliografi 1482-1600*, 2. udgave med Supplementbind ved Erik Dal, 1996, 3, s. 110.

Temaet for Eriks tale til den 7-årige hertug er menneskets ønske om at vinde hæder og ære. Det er et ønske alle har, siger han, men det er derfor mærkeligt at så få ganger den rette vej til dette ypperlige gode. Den bedste, direkte vej er jo dyd, fromhed og høviskhed. Men mange hader og laster dette og ter sig som vilde dyr; de giver kun hånt om, at mennesket er skabt af Gud til at udøve retfærdighed og hellighed.¹⁰ Disse fortabte sjæle vil Erik ikke sige mere om. Men han vil berømme dem, der eftertragter det dydige og fromme. De stræber ikke efter gods og guld, men vinder ærens pris gennem deres "Dydige *studia* oc øffuelse." Forældrene skal derfor, som Isokrates siger, hellere end rigdom og gods, sørge for at børnene arver et ærligt rygte og navn, for det er bestandigt. Og mere værd. De rige kan være så rige de vil, det giver dem ikke del i den rette ære og berømmelse.¹¹

Som åbenbart medlem af den lærde republik, er der særlig én ting, Erik mener er nødvendigt for, at tilegne sig den varige og sande fromhed og dyd, og det er boglige kunster, nærmere betegnet den historiske studie og beskrivelse. For det er herigennem, at senere generationer lærer om de eksempler fra fortiden, de skal søge at danne sig efter, og det er herigennem at det evige ry lever. Det er igennem Homer at Achilleus lever, og det er igennem historikerne, at det dårlige ry klæber i al evighed til dem, der ikke har levet dydigt og fromt. Historikerne vil dømmе dem, der lever slet, også dem der forsøger at få fremstillet deres levned falskt. Den fremtidige konge skal altså sørge for, at skribenterne kan lide ham, og for, at de ikke har noget dårligt at skrive om ham. Men det vil Christian, slutter Erik, sikkert også lægge sig på sinde, for han er ved at blive uddannet på bedste vis i gode kunster og boglig visdom, i hvilken anledning er ham "forskicked en vis oc Gudfrichtig Mand." Det er er prinsens lærer, hofprædikanten Hans Mikkelsen, han her har i tankerne. Fortalen er signeret "Eders Naadis ydmig oc underdannige" Erik Dybvad.

Skriftet afsluttes med en forudsigelse af begivenheder fordelt efter årstiderne. Også dette er for de lærde; der er mange *termina technica* og latinske citater. Særligt lægges der vægt på, hvor planeterne står på de forskellige årstider, og der varsles hvorledes vejret bliver, om krigen kommer og hvilke smitsomme sygdomme, der var i vente. Erik er dog meget lidt specifik i sine astrologiske forudsigelser. Han sørger for at være teologisk konform og holder sig til at sige, at det hele ikke ser for godt ud, og det bedste, der er at gøre, er at sætte sin lid til Gud.

Hvor lidt vi end ved om Erik Dybvad, er de fra hans hånd bevarede almanakker eksempler på udgivelser, som der har været stor afsætning af. De var endvidere som nogle af de første forfattet på dansk og ikke blot af boghandlere besørgede

¹⁰ Erik Dybvad: *Almanach oc practica*, 1585, bl. B4 r.

¹¹ Dybvad 1585, bl. B6 r.

oversættelser fra tysk. Almanakkernes praktiske anvisninger, især beregnet for bønderne, med datoer for årets markeder og forudsigelser om det kommende års vejr og afgrøder, har været eftertragtet viden i alle landsbyer. Eriks almanakker repræsenterer dog også forfatterens projekt, som han søger at fremme gennem fortalen til den kommende konge, der mindes om det nødvendige af at kombinere boglige studier og det dydige levned, og derved sætter han sine almanakker ind i en lærd, latinlæsende kultur med et stærkt kristeligt præg. En del af forklaringen herpå har nok været den prosaiske, at bøgerne derved på samme tid kunne appellere til uens grupper af købere: bønder, studerende og gejstlige. På den anden side harmonerer den formanende stil godt med, hvad der vist har været et særkende for Dybvaderne, og som broderen Jørgen, til skade for sig selv, fik lejlighed til at videreudvikle.

Jørgen Christoffersen Dybvad (d. 1612)

Som sin bror, Erik, blev Jørgen Dybvad sendt i den lærde skole. Han gjorde ikke de forhåbninger, der var næret til ham, til skamme. Heller ikke Jørgens fødeår kendes, men det har næppe været senere end 1550, for efter at have været på Københavns Universitet i løbet af 1560'erne, gik turen til Wittenberg, hvor han tog magistergraden i foråret 1569.

Senere samme år udgav han i Wittenberg to bøger. Med den første, *Commentarii breves in secundum librum Copernici, in quibus argumentis infallibilibus demonstratur veritas doctrinæ de primo motu, et ostenditur tabularum compositio*, markerede han sig som den første dansker, der kommenterede Copernicus' astronomi, nærmere betegnet anden bog af dennes *De revolutionibus orbium coelestium*, Nürnberg 1543. På baggrund heraf ville Jørgen demonstrere en metode til tabelkonstruktion samt levere et bevis for læren om den første bevægelse.¹² Bogen var med dedikation til hertug Hans d. y. af Holsten, og den er et godt udtryk for, at i 1500-tallet var astronomien mere en gren af matematikken end af fysikken. I bogen afslører Jørgen lidt om sine studier i Wittenberg, idet han omtaler den undervisning, han har modtaget af Caspar Peucer og Sebastian Dietrich (Theodoricus) i Wittenberg. Peucer, der var Melanchthons svigersøn, var professor i medicin mens Jørgen var i Wittenberg, men han havde været professor i den højere matematik indtil 1560, hvor han blev afløst på posten af netop Dietrich.¹³

Den anden bog var *Tractatus brevis de mensurationibus geometricis, altitudinum accessibilium et inaccessibilium, longitudinum, latitudinum et profunditatum, conscriptus*, som den foregående trykt af Clemens Schleich og Antonius Schöne. Dedikationen

¹² Skriftet er omtalt af K.P. Moesgaard: How Copernicanism Took Root in Denmark and Norway, *Studia Copernicana*, 5, Warszawa 1972, s. 117-119.

¹³ Walter Friedensburg: *Geschichte der Universität Wittenberg*, Halle 1917, s. 280.

var til Johan Friis til Hesselager, der i sin egenskab af kongens kansler også var universitetets kansler. Han var derfor en mand, det gjaldt om at stå sig godt med for en professoraspirant som Jørgen. Fortalen beskæftiger sig først og fremmest med astrologi, men astrologien spiller ingen eksplicit rolle i de eksempler på geometriske udmålinger af højder, længder, bredder og dybder, Jørgen derefter opstiller.

Jørgen havde på det tidspunkt vundet sig mægtige beskyttere, først og fremmest Peder Oxé støttede ham under studierne, men også Niels Kaas, fra 1570 kongens kansler, støttede ham ivrigt. Samme år fik han det kongelige rejsestipendium, *stipendium regium*, som gaves for en femårig periode med henblik på erhvervelse af doktorgraden i medicin eller teologi. Det var den sidste, Jørgen sigtede efter, og han tog derfor tilbage til Wittenberg, hvor han bl.a. holdt forelæsninger over Paulus' breve og publicerede nogle teologiske skrifter. Heriblandt er bevaret en tale fra 1572 om Kristi menneskenatur, *Oratio de humanitate Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi, habita Witebergæ, ante prælectionem Epist. D. Ignatij, Clemens Schleich og Antonius Schöne*. Talen var tilegnet den unge student og adelsmand Oluf Rosensparre, som skæbnen ville langt senere skulle komme til at deltage i forhøret af forfatterens fængslede søn, Christoffer (se videre om denne tale nedenfor under Jørgen Jørgensen Dybvad). Dedikationen til den 13-årige Rosensparre var en måde ad omveje at takke Peder Oxé for hans velgerninger mod forfatteren; Oxé var ved sit ægteskab i 1567 blevet Rosensparres stedfar.

I 1574 var Jørgen ved universitetet i Leipzig.¹⁴ I 1575 var hans rejsestipendium udløbet og han vendte hjem til København. Her sikrede hans gode forbindelser og ry ham udnævnelse som ekstraordinær professor og Frederik 2. lovede at betale hans professorgage af rentekammerets kasse. Det var ikke bestemt præcist hvad Jørgen skulle undervise i, men i hans ansættelsesbrev ligger det mellem linjerne, at det skulle være teologi. Jørgen kaldte da også sig selv for professor i teologi ved flere lejligheder i årene derefter, ligesom han fortsatte det teologiske forfatterskab med *Quæstiones in primum caput primi libri divini legislatoris Mosis*, trykt hos Lorentz Benedicht i København i 1577. Han dedikerede det sin beskytter Niels Kaas, og de 66 teser koncentrerede sig om at slå fast, at Bibelens skabelsesberetning er sand (fordi Moses' beretning må anses for at stå til troende på samme måde som evangelierne) og at skaberværket er afsluttet og skabt ex nihilo. Som det er tilfældet med stort set alt, han udgav, er der udførlige kommentarer til antikkens begivenheder og tænkere, i dette tilfælde anføres bl.a. udsagn fra aristotelikere,

---

¹⁴ T.A. Becker: Danske og norske Studerende ved Universitetet i Leipzig indtil 1600, *Kirkehistoriske Samlinger*, 4, 1860-62, s. 512-528, s. 519: Skt. Jørgens dag 23. april 1574 er indskrevet "Joannes Christopherus Dibvaderus Mag. Wittebergens." Joannes må antages at være en skrivefejl for Georgius.

platonikere og stoikere som enten afvises eller bruges til at underbygge den kristne tradition.¹⁵

Jørgen havde ikke opgivet sin interesse for matematikken, og det især interessen for anvendelsen af geometri inden for astronomien. Bøgerne flød i en lind strøm fra hans hånd i disse år. I 1577 udkom en fremstilling af læren om trekanter, *Practica præcipuæ doctrinæ, triangulorum planorum, omnibus studiosis matheseos utilissimæ, expositio autore* (med endnu en dedikation til Oluf Rosensparre). Trekantslæren var også trykt af Benedicht, mens det var Andreas Gutterwitz der samme år trykte *Ratio componendi præcipuos, primi motus, canones, quorum magnus est, in disciplinis mathematicis, usus, explicata*.¹⁶ Bogen omhandler kompositionen af astronomiske tabeller, og den opholder sig, efter en længere indledning med omtale af den klassiske litteratur og deri omhandlede emner af matematisk natur, især ved spørgsmål angående solformørkelser.¹⁷ Den er endvidere bemærkelsesværdig ved dedikationen (dateret allehelgensdag 1577) til to gesandter fra Danzig, Jan Proite (Johan Proten) og Michal Siefert (Mikkel Siewert).¹⁸ Bortset fra at de to mænd tilsyneladende har haft interesse for lærde studier, fremgår Jørgens personlige forhold til de to ikke præcist. Det forhold, at de kom fra Danzig, har dog yderligere motiveret Jørgen, for byen var et lys i mørket, hvor man ikke, som han siger, tillod djævelske opfattelser at spredes.¹⁹ Det er hans markante antikatolske holdning, der spiller ind her, for byen Danzig var protestantisk, omkranset af det katolske Polen.

Det var også Gutterwitz der i 1577 trykte 16 blandede matematisk-astronomiske læresætninger under titlen *Propositiones aliquot mathematicæ, in eorum utilitatem, qui in celeberrima Academia Hafniensi, suavissimæ ac utilissimæ matheseos sunt studiosi, collectæ et publicatæ*. Dedikationen heri er til brødrene Rud, Johannes til Møgelkær

¹⁵ Jørgen Dybvad: *Questiones in Primum Caput*, bl. B1 r.

¹⁶ Dette skrift har ikke tidligere været beskrevet. Det blev fremdraget i Halle i forrige århundrede, jf. Lauritz Nielsen: *Ældre dansk Litteratur i tyske Biblioteker*, *Nordisk Tidsskrift for Bok- og Biblioteksvæsen*, 9, 1922, s. 223.

¹⁷ Af de emner, der behandles i bogen, kan nævnes *De declinationibus partium eclipticæ* (bl. B1 r.) og *De altitudinibus singularum eclipticæ partium meridianis* (bl. B5 r.) Måske er det denne afhandling, som Lyschander blot omtaler som *De eclipsibus* i sin bibliografi over Dybvad, jf. Rørdam 1868, s. 232.

¹⁸ Både Proite og Siefert, der i kilderne omtales som hhv. borgmester og rådmænd, havde været i Danmark som udsendinge for Danzig i 1572, jf. L. Laursen: *Danmark-Norges Traktater 1523-1750*, 1912, s. 324. Det er dokumenteret at i hvert fald Siefert ofte var i Danmark i årene herefter, og i 1581 fik han af Frederik 2. et 3-årigt handelsprivilegium på kronens strømme og kongens riger og lande på lige fod med kongens egne undersåtter, jf. L. Laursen (udg.): *Kancelliets Brevbøger 1580-1583*, 1903, s. 750.

¹⁹ Jørgen Dybvad: *Ratio componendi*, bl. A6 v.

og Knud til Sæbygaard. Her er Jørgens Oxe-forbindelse igen til at få øje på. De to Ruders året forinden afdøde mor var Pernille Oxe, Peder Oxes søster. Det er de antikke astronomer og matematikere som Ptolemaios, Hipparchos og Euklid, Jørgen kommenterer først og fremmest, men i de astronomiske spørgsmål genfinder vi glimtvis hans tidlige interesse for 1500-tallets astronomer gennem omtale af Copernicus og Wittenbergastronomen Erasmus Reinhold.²⁰

Også i 1578 trykte Gutterwitz for Jørgen, herunder *De iridis generatione, loco, coloribus, numero et figura, inquisitio optica* (Optisk undersøgelse af regnbuens opståen, sted, farver, antal og form). I indledningen opremser Jørgen, hvordan matematikken kan opdeles i forskellige grene, hvoraf en af dem er bogens hovedemne optikken, og som selv kan opløses yderligere i hvad han bl.a. betegner katoptrik og skiografi.²¹ Udgangspunktet for analysen var middelalderens lyslære, som den var at finde i Alhazens og Vitellos optik. Regnbueundersøgelsen var dedikeret Lave Urne, som på sit skånske gods Beltebjerg var optaget af musik og videnskab. Også Jørgens forbindelse til Urneslægsten omfattede Peder Oxes familie. Jørgen skrev i 1577 en nu tabt "trøstesalme" til Sidsel Urne i anledning af hendes mands død, den matematikinteresserede Albert Oxe, Peder Oxes bror.²² Fortalen til *De iridis*, dateret 8. september 1578, nævner også en anden skånsk adelsmand, Sten Bille til Vandaas, på hædrende vis. Han havde allerede tidligere på året kunnet se sig prist som musernes ven i Jørgens dedikation til ham i *Doctrina meteorologica tradita et explicata*, en aristotelisk fremstilling af vejr- og himmelfænomener inklusive kometer. Bille, der var lensmand på Herrisvad kloster, var Tycho Brahes morbror og havde tidligt støtte Tycho i hans videnskabelige interesser. Det var på Billes Herrisvad, at Brahe i 1572 observerede den berømte supernova. Man skulle tro at astronomiksperten Jørgen skulle have haft interesse i at pleje tæt kontakt til Brahe, men de to har nærmere betragtet hinanden som rivaler til kongens gunst.²³ Jørgens hensigt med dedikationen var derfor sikkert et forsøg på at opretholde et godt forhold til den indflydelsesrige lensmand, uagtet striden med Tycho.

Det, Tycho og Jørgen var uenige om, var ikke mindst betydningen af kometen i 1577, som Jørgen var hurtigt ude med en tolkning af i *En nyttige undervisning om den Comet, som dette Aar 1577 in Novembri først sig haffuer ladet see*. Trykkeren var Gutterwitz og det var første gang Jørgen skrev på dansk. Bogen var dedikeret Frederik 2. og dateret Skt. Thomas' dag (21. december) 1577. Den blev genoptrykt i 1578 – mærkeligt nok ikke af Andreas Gutterwitz, men af Lorentz Benedicht.

²⁰ Jørgen Dybvad: *Propositiones aliquot*, propositio nr. 2.

²¹ Jørgen Dybvad: *De Iridis*, bl. A3 v. – A3 r.

²² Trøstesalmen er omtalt af Lyschander, jf. Rørdam 1868, s. 232.

²³ Alex Wittendorff: *Tyge Brahe*, 1986, s. 133-136.

Jørgens tekst er identisk i de to udgaver. Den første udgave må have foreligget trykt i juledagene 1577, og kongen har øjeblikkeligt fået overrakt et eksemplar, ja, han har sikkert utålmodigt ventet dets komme, for Jørgen iagttog kometen i Sorø i nærværelse af majestæten og har rimeligvis ved den lejlighed lovet at fremkomme med en tydning. Den astrologiinteresserede Frederik 2. synes at have fundet behag i de dommedagsbasuner, Jørgen lod gjalde i bogen. Jørgen anså kometen for et varsel om dommedags snarlige komme og tilføjede på titelbladet *Europa trepidabit*: Europa vil skælve. Han fik 13. januar 30 daler udbetalt som tak for sin tilegnelse til kongen, men en større belønning var allerede blevet ham til del da der 9. januar 1578 var udgået et kongebrev om, at han skulle være ordinær professor i matematik på universitetet.²⁴ Universitetet havde ganske vist allerede en matematikprofessor i Anders Pedersen Køge, men han blev uden videre verftet ud på ordre fra kongen, og Jørgen blev, efter at konsistorium havde mukket forgæves, indsat i hans sted.

Endnu en særlig omstændighed ved Jørgens ansættelse skal fremhæves. I ansættelsesbrevet blev der peget på, at han havde lovet kongen årligt at ville forfatte danske almanakker – måske dette skal opfattes som en slags kvittering for opnåelsen af det faste embede. Anders Pedersen Køge havde, så vidt vides (hele hans forfatterskab er tabt), også forfattet nogle kalendere, men på latin. Jørgens opgave var at forfatte dem på dansk og tilmed fik han ifølge kongebrevet eneret på, at udgive danske almanakker. Bogførerne i kongens riger og lande fik besked på, at det fra nu af skulle være dem forbudt at lade tyske almanakker oversætte til dansk (hvad der var det almindelige at gøre), ja, i det hele taget måtte de ikke, uden på forhånd at have indhentet særlig tilladelse dertil hos kongen, sælge andre danske almanakker end dem, Jørgen forfattede.

Indtil nu har man ment, at almanak-privilegiet ikke resulterede i tryk fra Jørgens hånd, eller, i det mindste, at ingen af disse tryk har overlevet.²⁵ Der findes imidlertid en ukomplet almanak for 1580 (nu på Det Kongelige Bibliotek, sign. LN 321a), hvor bl.a. titelbladet mangler og som, vist nok af Lauritz Nielsen, er blevet tilskrevet broderen, Erik.²⁶ Imidlertid fremgår navnet Georgius Christophorus Dibvadius (Jørgen Christoffersen Dybvad) ved et tilfælde af de af Lauritz Nielsen meddelte bibliografiske oplysninger – uden at det dog deraf kan ses i hvilken

²⁴ Rørdam 1873, s. 109-110.

²⁵ Ehrencron-Müller 2, 1924-35, s. 388. Henrik Horstbøll: *Menigmands medie. Det folkelige bogtryk i Danmark 1500-1840*, 1999, s. 571, omtaler nogle almanakker som værende Jørgens, men det fremgår af sammenhængen at han rettelig mener Eriks (hvis titler optræder i det bilag 3, forfatteren henviser til *ibid.*, s. 673-674).

²⁶ Nielsen 3, 1996, s. 109: [Almanak for 1580. Ved Erik Dybvad.] Tillæg: Prognosticon for 1580. Ved Samme. [Kbh.: Andr. Gutterwitz], 1580.

sammenhæng dette navn optræder. En nærmere undersøgelse af almanakken giver dog svaret derpå.

Titelbladet mangler som nævnt, men kalenderdelen med de enkelte måneder er intakt. Derpå følger måned for måned oplysninger om tiderne for solens opgang og nedgang, dagens længde etc., men her er skriftet kun intakt indtil midt i juli, som afbrydes. Derpå springer det ind midt i en fortale dateret 1. september 1579, og det fremgår at være en dedikation til kancellisekretæren, den senere rigens kansler og historiker, Arild Huitfeldt. Dedikationen omhandler matematikkens og astronomiens (herunder astrologiens) nytte, og forfatteren afslører sig som skolet i en af Melanchthon inspireret opfattelse af den tætte samhørighed mellem videnskabernes praktiske nytte og erkendelsen af Gudsvælden.²⁷ Jørgen anfører at en simpel iagttagelse af stjernehimlen og planeternes løb vil få beskueren til at indse Guds almægtighed. Desuden vil man lære de virkninger, stjernerne har på jordelivet. Ikke blot at de inddeler året i årstider og døgnet i dag og nat, men også at de kan påvirke mennesket direkte, fx ved at forårsage sygdomme: "Huorfaare de Konster som kaldis *Mathematicæ*, oc synderlig *Astronomia*, som beskuer Stiernernens rørelse/storhed/skickelse/etc. ere værdt at bliffue ved mact/ere mange drabelige Aarsager. Først/fordi de obenbarlig vidner/at der er en euig Gud/huis Vissdom/Mact oc Godhed er wendelig/som dennem skabt haffuer/ocsaa opholder/at deris rørelse oc løb/icke bliffuer wordentlig/oc deris varm oc virekelse/henstreckis til de liffactige Creaturis forbedring paa Jorden/i Lufften/oc i Haffuet. Dernæst/Thi wi ved Himmelløbet/haffuer Aarens længelse/met de fire Tider/i huilcke det delis/*determineret*, oc forstaar/aff huad Aarsage Dagen oc Natten ere wlige/oc huor lang huert er. For det tredje/bemerker wi aff *syderum positu*, huilcke Siugdømmer almindelig skulle bliffue/Oc huorledis Værlig tit sig vil forandre/huileket meget nyttigt er at vide/at wi tilbørligen kunde bestyrcke vor Sundhed/oc forskicke huad nøttigt er til Huss behoff/dyrcke Jorden/oc andet saadant bestille."²⁸

Af disse og andre gode grunde, konkluderer forfatteren, er studiet af stjernerne noget, der optager "*generosa et excelsa ingenia* ... Huorfaare E. V. gunstige Areld Huitfeld/ocsaa sig der vdi forlyster/oc gierne/huileket ieg selffuer/aff E. V. hørt haffuer/*studia Mathematica* loffuer/oc dømmet nyttige at vere. Effter ieg dette haffuer formercket/wilde ieg tilscriffue E. V. dette mit Arbeyde/ydmygeligen begerendis/E. V. vilde sig det vel lade befalde. Gud alsommectigste giffue E. V. it gaat oc lycksaligt Nyt Aar. *Hafniæ Anno salutis 1579. die primo Septembris*. E. V. vnderd: *Georgius Christophorus Dibuardius*."²⁹ Vi kan på den baggrund slå fast, at

²⁷ Jf. Morten Fink-Jensen: Forskningen og forsynet. Religion og videnskab i det efterreformatoriske Danmark, *Fortid og Nutid*, 2003, s. 263-282.

²⁸ Jørgen Dybvad: *Almanak*, 1580, bl. A3 r. – A3 v.

²⁹ Dybvad 1580, bl. A4 r. – A4 v.

Jørgen Dybvad virkelig har virket som almanakforfatter, samt at tilskrivelsen af 1580-almanakken til Erik Dybvad beror på en fejl. Det gør samtidig Jørgen Dybvad til den ældst kendte almanakforfatter på dansk. Der findes et dansksproget fragment fra 1555, men forfatteren er ukendt, og det er efter alt at dømme en udenlandsk almanak, der er oversat til dansk.³⁰ Dette er også tilfældet med de registrerede dansksprogede almanakker, der er ældre end Jørgen Dybvads, hvoraf den ældste er fra 1570 og af Levinus Battus fra Rostock.

Efter dedikationen følger en prognostication med forudsigelser for året fordelt på årstiderne og med en kommentar til udsigterne for vejret generelt, høsten, frugter og afgrøder, sygdomme og krig. Om sygdomme hedder det: "Det er høyiligen at befrycte/at dette Aar vil bliffue meget farligt/met forskreckelige Siugdummer/som er Pestilentze/huilcken wden tuil vil bliffue meget almindelig oc skarp/Disligeste hede Bulder/brendendis Kaaldesiuger/Forsuimmelse/Faldendesot/oc andre saadanne forfærdelige Plager/met huilcke HERREN vil Synden/som nu i alle steder haffuer faaet offuerhaand/wden wi aff dennem affstaar/strengeligen straffe."³¹ Det er den alvorstunge tone fra skriftet om kometen i 1577, Jørgen her fortsætter. Til sidst kommer også en måned for måned-prognostication, hvoraf sidste intakte er slagtemåned (november).

Selv om Jørgen således har levet op til den forpligtelse om at forfatte almanakker, han havde udstedt ved sin professorudnævnelse i 1578, efterlader det en række uafklarede spørgsmål om Dybvadernes almanakudgivelser. Privilegiet, Jørgen fik i 1578, så jo ud til først og fremmest at gå ud over broderen Erik, hvis almanak for netop året 1578 Lorentz Benedicht havde fået privilegium til at udgive. Jørgens privilegium var derimod mere omfattende end Benedichts.³² Det kan dog først have haft effekt fra 1579 at regne, for ellers ville det have kollideret med broderens udgivelse (i fald den er blevet til noget). Endvidere kendes for 1578 to andre almanakudgivelser, der har været til salg i Danmark.³³ For året 1579 kendes ingen almanakker, der kan have konkurreret med Jørgens (men altså heller ikke engang hans egen formodede udgivelse). Det kan naturligvis være en bevaringsmæssig tilfældighed, men noget kunne tyde på at eneretten nu var effektueret. I hvert fald kendes for 1580 alene den almanak, der, som fastslået ovenfor, skyldes Jørgen Dybvad.

³⁰ Erik Dal: En salmebog, en almanak og en folkeviser. Tre danske fragmenter fra 16. århundrede. *Fund og Forskning* 1, 1954, s. 40-53, s. 49.

³¹ Dybvad 1580, bl. A8 v.

³² Benedicht fik 23. juli eneret på at trykke den af Erik Dybvad forfattede almanak for 1578, men ikke monopol på almanakudgivelse som sådan, jf. L. Laursen (udg.): *Kancelliets Brevbøger 1576-1579*, 1900, s. 207.

³³ Den ene af Levinus Battus, trykt af Andreas Gutterwitz i København, den anden af Laurentius Zvering, trykt af Augustin Ferber i Rostock, jf. Nielsen 2, 1996, s. 11-12.

Af årsager der næppe lader sig opklare, synes Jørgens eneret at være bortfaldet i 1581, hvad enten han frasagde sig den, den blev ham frataget eller den viste sig umulig at håndhæve. I hvert fald udgav bogtrykker Mads Vingaard en almanak for dette år, forfattet af den tyske læge Hector Mithobius. Det ville i modsat fald have været et klart brud på Jørgens eneret. Og for 1582, hvis ikke før, har vi Erik Dybvad som almanakforfatter. Man kan spekulere i, at de to brødre måske har indgået en overenskomst om arbejds- og indtægtsdeling vedrørende almanakkerne.

Jørgen Dybvad og teologien

Selv om Jørgens uddannelse passede til det matematiske professorat, han bestred, var han efter erhvervelsen af magistergraden fortsat inden for teologien, og han havde forekæst i teologi på universitetet i årene 1575-1578. Det er derfor rimeligt at antage, at Jørgen har tragtet efter et teologisk professorat, og det ikke kun fordi det var det fineste fag på universitetet, men også fordi han var optaget af de teologiske spørgsmål i tiden. Tilmed havde hans udnævnelse til professor i matematik haft den omkostning, at han ikke længere kunne fortsætte de teologiske forelæsninger, han havde udbudt som ekstraordinær professor. Man har på den baggrund ment, at han medvirkede til at undergrave Niels Hemmingsens position på universitetet. Årsagen søger man i et par syrlige bemærkninger fra samtiden samt det forhold, at Jørgen allerede ved sin tilbagevenden til Danmark fra Wittenberg medbragte et brev fra kurfyrsten af Sachsen til Frederik 2., hvori Hemmingsen blev anklaget for at være instigator for kryptocalvinske opfattelser blandt præster i Sachsen. Man har gættet på at Jørgen ved overrækkelsen af dette brev til den danske konge yderligere har bagtalt Hemmingsen og altså har tænkt på at køre sig selv i stilling til at blive hans efterfølger. Jørgen havde vitterligt brevet med til Danmark, og han havde også mundtlige instrukser, på vegne af kurfyrsten, til kongen. Kurfyrsten kan derfor ikke have ment, at Jørgen var kryptocalvinist, men at han i øvrigt personligt har søgt at undergrave Hemmingsens position, er der ikke entydige beviser for.³⁴

Der kan heller ikke i hans forfatterskab spores en modstand i forhold til Hemmingsens teologiske standpunkter. Jørgen hørte til den strenge teologiske skole, der umiddelbart synes forenelig med den lutherske ortodoksi, men der er flere eksempler på at han ikke stod stejlt afvisende over for calvinismen. I et brev fra 1593 nævnes han af Holger Rosenkrantz den Lærde som calviniserende teolog.³⁵ Som påpeget af Bjørn Kornerup, er der i Jørgens teologiske skrifter

³⁴ Rørdam 1873, s. 263-264.

³⁵ J. Oskar Andersen: *Holger Rosenkrantz den Lærde*, 1896, s. 75.

flere bemærkelsesværdige udsagn i betragtning af, at de stammer fra en luthersk professor i teologi, herunder en sidestillet af Luther og Calvin som en ny tids kirkefædre, samt hyppige citater af reformerte teologer som zwinglianeren Wolfgang Musculus, der havde været professor i teologi i Bern, og den strenge calvinist Franciscus Gomarus, professor i teologi i Leiden.³⁶ I øvrigt blev Jørgen aldrig træt af at rose Niels Hemmingsen i sine teologiske skrifter, men det gjaldt nu for alle den tids danske teologer, så der kan ikke deraf udledes noget om Jørgens forhold til hverken Hemmingsen privat eller hans teologi.

Endnu et forhold, som sætter Jørgen i forbindelse med kryptocalvinismen og Niels Hemmingsen, er hans syn på djævluddrivelsen i dåben. Da dette ritual foranlediget af Christian 4. i 1606 var til debat i den danske kirke, gik Jørgen ganske vist ind for dets fortsatte beståen.³⁷ Men han har opfattet det i forlængelse af Melanchthons adiaforistiske syn på exorcismen som en nyttig, men fortrinsvis symbolsk handling.³⁸ Og i 1605 havde han specifikt tilsluttet sig Hemmingsens lignende forståelse, som gik imod både den katolske og den lutherske ortodoksis forestilling om exorcismen som en konkret, fysisk uddrivelse af djævelen i barnet.³⁹

I en tid hvor det farligste for de fleste teologer var at blive sat i bås som calvinist, eller bare kryptocalvinist, er det bemærkelsesværdigt at kætterske standpunkter ikke blev draget frem i sagen mod Jørgen Dybvad. Fra øvrighedens side har man tilsyneladende ikke nærret tvivl om hans rettro. At Jørgens fald alligevel til dels skyldtes, at han var kryptocalvinist, hævdes i en langt senere optegnelse af Peder Resen, sønnesøn af Hans Poulsen Resen.⁴⁰ Jørgens søn, Christoffer, var heller ikke i tvivl om at Resen havde del i faderens fald, og at motivet var at Jørgen stod i vejen for de ortodokses fremrykken. Dette hævdede han i sine håndskrevne *Observationes politicae* fra slutningen af 1614 eller begyndelsen af 1615.⁴¹ Disse optegnelser udmærker sig dog ikke altid ved en objektiv analyse af begivenhederne.

At Jørgen tidligt har ønsket sig på god fod med Hemmingsen, tyder dedikationen på i hans hos Clemens Schleich og Antonius Schöne udgivne *Historia miraculorum Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi, ex quatuor evangelistis excerpta Græcoq; reddita carmine*, Wittenberg 1571. Dette skrift var ukendt for dansk forskning indtil dets

³⁶ Bjørn Kornerup: *Biskop Hans Poulsen Resen I-II*, 1928-68, 1, s. 293.

³⁷ Rørdam 3, 1868-77, s. 181.

³⁸ Kornerup I, 1928-68, s. 273.

³⁹ Jørgen Dybvad: *Magicae superstitionis, vanitas et scelus, hisce thesibus detegitur*, 1605, tese 125. Dette sted er tidligere påpeget af J. Paludan: *Fremmed Indflydelse paa den danske Nationallitteratur i det 17. og 18. Aarhundrede*, 1, 1887, s. 83.

⁴⁰ Rørdam 1873, s. 138.

⁴¹ Rørdam 1873, s. 230.

eksistens i Breslau (Wroclaw) blev påpeget af Lauritz Nielsen i 1922.⁴² Det er dedikeret Niels Hemmingsens søn, Hans. Han var blevet magister i Wittenberg samme dag som Jørgen Dybvad (10. marts 1569) og var derpå vendt hjem til et professorat i latin i København. Jørgen omtaler Hans Hemmingsen som sin gode ven og som en lærd og dydig mand.⁴³ Det forekommer sært komisk når man betænker at Hans Hemmingsen var en alkoholiseret slagsbror, der endte med at blive afskediget fra universitetet og sendt i noget, der minder om eksil på Gotland.⁴⁴ Men det er et eksempel på, at dedikationernes ros ikke altid kan tages for pålydende. I øvrigt var Hans Hemmingsen, ligesom Jørgen Dybvad, protegeret af Peder Oxe og Niels Kaas.

Uanset om Jørgen Dybvad havde nogen andel deri eller ej, blev Niels Hemmingsen suspenderet fra universitetet 29. juli 1579, men uden at embedet på det teologiske fakultet gik til Jørgen. Det hænger sikkert sammen med at Jørgen endnu ikke havde opfyldt, hvad Frederik 2. forventede af ham som matematisk og astrologisk lærer. Det var derfor først i 1590, at Jørgen kunne avancere til teologien, måske fordi Niels Kaas nu under formynderregeringen uhindret kunne sluse sin klient ind på lærestolen. Den 9. oktober 1590 erhvervede Jørgen Dybvad doktorgraden i teologi. Det var for at formalia skulle være på plads; det var et krav at en professor i teologi skulle have doktorgraden. At han først tog doktorgraden efter sin udnævnelse, var normalt. Det var blevet anset for upassende hvis han havde taget graden mens han var matematikprofessor og ansat på det filosofiske fakultet. Det var ikke *comme-il-faut* at en doktor underviste på det lavere filosofiske fakultet hvor den højeste grad var magistergraden.

Efter sin ansættelse som matematikprofessor sagtnede Jørgen tilsyneladende farten i forfatterskabet mærkbart. Fra 1579 kendes kun den hos Gutterwitz udkomne tale *De iis, quæ insalubria sunt, et præter naturam, morbo videlicet, morbi causa et symptomate, generalis commonefactio* (Om det, som er usundt og imod naturen, som skaber sygdom direkte, indirekte eller giver symptomer derpå, til almindelig påmindelse). Den titel siger noget om, hvor bredt et professorat i matematik i 1500-tallet kunne favne. Dedikationen var til den året forinden udnævnte rigsråd Manderup Parsberg til Sandbygaard. Det er især Aristoteles, der bygges på, og som de andre udgivelser fra disse år er det studenteragtige definitioner af et givent tema, først og fremmest ud fra antikke eksempler. Der er

⁴² Nielsen 1922, s. 220.

⁴³ "Clarissimo Viro Doctrina et Virtutibus Præstanti, D. Magistro Iohanni Hemmingio, amplissimi & reuerendi viri D. Doctoris Nicolai Hemmingii præclari Daniae luminis & Præceptoris nostri colendi, filio, latinæ linguæ in Academia Regia Hafniensi Professori publico, amico suo charissimo." Jørgen Dybvad: *Historia Miraculorum*, fortalen. Kun pamflettens (9 blade i alt) fortale er på latin, resten er, som titlen lover, græske vers.

⁴⁴ Rørdam 3, 1868-77, s. 592-598.

ikke tale om en afhandling på baggrund af medicinske studier, men snarere en litterær (fx fremdrages et sted fra Vergils *Georgica*), logisk-filosofisk demonstration eller skriveøvelse.

Fra 1580 kender vi nu almanakken og derudover kun et foliopotent, *Assertiones theologicae, mathematicae, physicae et ethicae*, udstedt i Jørgens egenskab af dekan for det filosofiske fakultet.⁴⁵ *Theses de regione mundi aetherea, in disputationem proposita, ad diem junij tertium, disputatio prima*, er det sidste af Jørgens matematiske arbejder, der er bevaret. Det blev trykt af Gutterwitz i 1581 og er en samling teser med studenten Jakob Pedersen Trelleborg som respondent. Det var ukendt for den ældre danske forskning indtil man i forrige århundrede blev opmærksom på dets eksistens i Trondheim.⁴⁶ Skriftet består af i alt 44 ganske korte disputationsteser (å 3-4 linier), men det fremgår at det kun er den første disputation af en række (det obligatoriske FINIS mangler også efter teserne). Hvor mange der har været, er ikke til at sige, men der kan meget vel have eksisteret teser for resten af perioden, Jørgen fungerede som professor i matematik.⁴⁷ Dette er dog også en slutning der, på samme måde som konklusionen at han intet har skrevet i disse år, baserer sig på kildernes tavshed, og den bør derfor fremføres varsomt.

Uanset hvordan det har forholdt sig med Jørgens skrivelyst i 1580'erne, så kom den tilbage på sit gamle niveau i hans nye teologiske professorat. Fra hans udnævnelse i 1590 til afsættelsen i 1607 kendes 24 titler.⁴⁸ De er alle teologiske og de udmærker sig ved at være præget af polemik mod katolicismen og kritik af hjemlige forhold, religiøse såvel som politiske, som Jørgen følte det var hans pligt og ret at påtale. For fuldstændighedens skyld skal nævnes et skrift, som både Rørdam og Kornerup har forbigået.⁴⁹ Det er *Enarratio psalmi 133 Davidis, in qua concordiae et pii consensus, in quavis honesta societate, summa necessitas et singularis utilitas exponitur*, trykt af Hans Stockelmann, 1596. Der er en politisk vinkel heri,

⁴⁵ Rørdam 1873, s. 111.

⁴⁶ Lauritz Nielsen: Ældre dansk litteratur i Norge, *Nordisk Tidsskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, 9, 1923, s. 161.

⁴⁷ Jf. en lignende udgivelse, der dækkede et tiår, nemlig Caspar Bartholins *Illustrium questionum philosoph. et medic. miscell. prodromus de philosophia in medicina usu et necessitate, exercitatio I-X*, 1613-23.

⁴⁸ Ehrencron-Müller 2, 1924-35, s. 386-388. Heriblandt er to, hvor titlerne er det eneste der nu kendes, samt et universitetsprogram (foliopotent). Udeladt er til gengæld festalen i anledning af Christian 4.s kroning i 1596 (Håndskrift på KB, NKS 988 4°), som tidligere blev tilskrevet Dybvad, men som senere forskning har godtgjort at biskop Peder Vinstrup var forfatter til, jf. Frede P. Jensen: Peder Vinstrups tale ved Christian 4.s kroning. Et teokratisk indlæg, *Historisk Tidsskrift*, 12. rk., 1966-67, s. 375-392 og Sebastian Olden-Jørgensen: Det genfundne originalmanuskript til Peder Vinstrups kroningstale 1596, *Danske Magazin*, 9. rk., 1, 1999, s. 245-270.

⁴⁹ Jørgen Dybvads teologiske forfatterskab er, foruden af Rørdam 1873, behandlet af Kornerup 1, 1928-68, s. 203-205 og 290-298.

som passer godt med det generelle billede af Jørgens teologiske afhandlinger. Salmen forklares som et eksempel på et godt regeret land i fred, og det giver ham anledning til at betone hvad der sker, når dyden ikke er samfundets rettesnor. Der er som altid hos Jørgen masser af eksempler fra græsk og romersk historie, men også nyere begivenheder kommenteres, herunder den tyske bondekrig i 1524 og anabaptisternes styre i Münster i 1535. Disse forfærdelige tildragelser, formaner Jørgen, er eksempler på, hvad der sker når ikke bare befolkningen, men også det politiske styre vakler i den sande gudstilbedelse og tro.⁵⁰ Det var selvfølgelig fordi Jørgen så tegn på vaklen, at han skrev dette. Disse reprimander gik endnu an i 1596, men i længden fandt statsmagten sig ikke i hans irettesættelser.

Kort fortalt var Jørgen med sine teser om eden, *Theses de juramento*, i 1605 blevet genstand for en kongelig undersøgelse fordi teserne bl.a. indeholdt åbenlys kritik af vægt- og målreformen af 1602, som Jørgen mente forfordelte bønderne. Reformen var efter hans mening led i den skæve fordelingspolitik der herskede i riget, hvor de rige strøg gevinsten i stedet for at hjælpe de fattige. Jørgens opfattelse af sin egen rolle skinner igennem her. Han var godt klar over at han ville blive upopulær, men udtalte at det var hvad modige historikere, der ikke forfaldt til sandhedsskjulende smiger, måtte risikere.⁵¹ Man ser her en parallel til Erik Dybvads dedikation i almanakken fra 1585, hvor Christian 4. blev belært om at høre på historikernes dom. Kongen mente ikke desto mindre at han havde blandet sig i politik, hvilket ikke tilkom ham, men han slap med en advarsel.

Allerede i 1607 var den dog gal igen. I *Theses de sanctificando Sabbatho* (Tesar om hviledagens helligeholdelse) kritiserede Jørgen både den kirkelige og den økonomiske lovgivning på flere punkter, bl.a. adelens fritagelse for tiendebetaling. Konge og adel var enige om ikke at tolerere spontan akademisk indblanding i kirkens og statens forvaltning, de gamle teser fra 1605 blev nu taget frem igen og efter en retssag, hvor udfaldet var givet på forhånd, blev han i 1607 afsat fra sit professorat til skræk og advarsel. Han bevarede retten til nådsensåret, men hans sidste år skal have været forholdsvis kummerlige og universitetet, som trods alt vedblev at opfatte ham som en del af det akademiske fællesskab, forstrakte ham af og til med penge.⁵² Han døde 30. oktober 1612.

Jørgen Dybvads fald var for en umiddelbar betragtning en sag om fyring på baggrund af overtrædelser af hans stillingsbeføjelser. Men set i et lidt bredere perspektiv var det også udtryk for at tiderne skiftede uden at Jørgen formåede at skifte med dem. Han opfattede sig i sin egenskab af teologisk professor som værende i sin gode ret til at påpege steder, hvor øvrigheden ikke levede op til de

⁵⁰ Jørgen Dybvad: *Enarratio psalmi 133*, bl. B1 v.

⁵¹ Rørdam 1873, s. 130.

⁵² 26. maj 1610 fik han foræret 32 daler. Rørdam 1873, s. 140.

bibelske idealer, der herskede for statsstyrelsen i tiden efter reformationen, ja, han har sikkert set det som sin pligt i embeds medfør at advare herom. Under retssagen mod ham i 1607 havde han også mandsmod nok til ikke at tilbagekalde alt, men tværtimod hævde, at man skyldte ham tak for flere af de ting, han havde sagt.⁵³ Det gammeltestamentlige kongeideal, som Christian 3. havde efterstræbt, havde ved 1600-tallets komme imidlertid fået følgeskab af en politisk kultur blandt konge og rigsrådsadel, som, uden at være immun over for teologiske indtryk, i stigende grad ønskede enhver form for diskussion om samfundsindretningen, herunder kirkeforholdene, undertrykt. Det var nok så meget den udvikling, Jørgen blev offer for, og man skulle derfor ikke nyde noget af at have ham til at indpode samfundskritik i hovederne på de kommende sognepræster, som han skulle forestå uddannelsen af på universitetet.

Jørgens kritikpunkter var dog også udtryk for, at kongens og rigsrådets lovgivning ikke uden videre altid blev accepteret af landets indbyggere. I hvilken udstrækning Jørgen har været talerør for en i befolkningen udbredt kritik, er vanskeligt at afgøre, men om ikke andet blev den videreudviklet af sønnen Christoffer.

Christoffer Jørgensen Dybvad (1577/1578-1622)

Hvornår Christoffer Dybvad blev født, vides ikke med sikkerhed. Men det må have været i 1577 eller 1578. Det er ikke kun fordi man kan antage, at han var en ikke sen frugt af det ægteskab, Jørgen Dybvad indgik 8. december 1576, men især fordi han ved sin indskrivning i matriklen ved universitetet i Leiden d. 13. maj 1598 opgav sin alder som 20 år.⁵⁴ Hans moder, Kirsten Jespersdatter (1549-1613), var datter af borgmester Jesper Finsden fra Vejle og der vil i det

⁵³ Et af de mere bemærkelsesværdige anklagepunkter mod Jørgen var, at han i teserne fra 1605 umådeholdent havde kritiseret den katolske kirke, herunder kardinal Roberto Bellarmino. Jørgen nægtede at tro, at kongen virkelig skulle være uenig i denne kritik. Anklagen baserede sig på De juramentos tese 119. Som påpeget af Vello Helk: *Laurentius Nicolai Norvegus S. J. En biografi med bidrag til belysning af romerkirkens forsøg på at genvinde Danmark-Norge i tiden fra reformationen til 1622*, 1966, s. 354, n. 43, nævnes Bellarmino faktisk ikke i tese 119. Helk gætter på at Bellarmino måske blev nævnt under forsvaret. Det gjorde han ganske rigtigt, hvilket ses af Jørgens forsvarsindlæg, Rørdam 4, 1868-77, s. 569. I øvrigt havde Jørgen lige før, i tese 114, omtalt Bellarmino. Jørgens kritik af Bellarmino havde dog en lang historie bag sig. Teserne til Hans Poulsen Resens doktordisputats fra 1597, der var forfattet af Jørgen, polemiserede mod ham, jf. Kornerup 1, 1928-68, s. 203-205. Og i 1603 havde Jørgen på universitetet annonceret forelæsninger "adversus Robertum Bellar. Jesuitam", jf. Rørdam 4, 1868-77, s. 538. I realiteten havde den danske konge næppe noget imod dette. Problemet for Jørgen var, at han i 1605 havde inkluderet den spanske konge i sin jesuiterkritik. Det blev opfattet som øvrighedskritik og indblanding i udenrigspolitik, og det var dét, kongen ville til livs.

følgende være flere eksempler på, at forbindelsen til Vejle udgjorde et netværk, som Jørgen Dybvads to sønner kunne trække på.

Christoffer kom på universitetet i København, hvor vi i 1594 ser ham anført som respondent ved sin fader Jørgens universitetstester. Som litterat i egen ret trådte han frem med Senecaudgivelsen *Lucilii Annaei Senecæ sententiosæ dicta*. Den var trykt i 1597 i Hannover hos Wilhelm Antonius med Henrik Waldkirch nævnt som forlægger på visse af trykkene. Det var et kvalifikationsarbejde, som sikkert har hjulpet, da faderen på Christoffers vegne ansøgte om det kongelige rejsestipendium 23. oktober 1598.⁵⁵ Ansøgningen blev bevilget og Christoffer fik 100 daler om året fra 1599 til 1603 til at studere for i udlandet. Der var afsat fire sådanne stipendier, tre til teologer og et til en mediciner. I de fire første år fik Christoffer medicinerstipendiet, i det sidste år teologstipendiet.⁵⁶ Forud for modtagelsen af stipendiet tog Christoffer, som det var foreskrevet i stipendiefundatsen, magistergraden. Stipendiet blev i øvrigt kun givet til studerende om hvem man havde forventning, at de med tiden kunne blive professorer eller biskopper.

Allerede i foråret 1598 var Christoffer rejst til Leiden, måske i forventning om at ansøgningen om rejsestipendiet ville blive efterkommet. I Leiden var han 7. oktober 1598 respondent ved en række teser som blev fremsat af Niels Paaske: *Συν ΘΕΩ Theses philosophicæ ex apiculæ illius Gallicæ, Fabri Pybracii Mellificio philosophico bonam partem depromptæ*, Leiden (Johannes Patius), 1598. Forbindelsen med Paaske synes han at have vedligeholdt siden, og jeg skal vende tilbage til, hvordan den senere greb ind i Christoffers liv.

Christoffer opslugt lejr i Leiden i de følgende år – dog med en afstikker til Caen, hvor han tog doktorgraden i medicin. Det er uklart hvornår promotionen fandt sted; det nærmeste man kan komme det er nok oktober 1602. Han omtales nemlig som dr.med. i et brev fra november 1602.⁵⁷ Til gengæld var han næppe dr.med. den 12. september 1602, hvor fortalen er dateret til hans i Leiden udgivne regnebog, *Decarithmia*. Heri kalder han sig "Lege-mester och viskunstener." Det sidste må nærmest oversættes til filosof og dækker hans magistergrad. Lægemester er imidlertid ikke et udtryk en dr.med. normalt ville bruge om sig selv. Mesterbetegnelsen betød i den akademiske verden magister, ikke doktor, men man kunne slet ikke tage magistergraden i medicin. Når mestertitlen blev

⁵⁴ C.F. Bricka: Fortegnelse over Danske og Norske, som ere immatrikulerede ved Leydens Universitet i det første Aarhundrede af dets Bestaaen (1575-1674), *Personalthistorisk Tidsskrift*, 2, 1881, s. 104-135, s. 108.

⁵⁵ Rørdam 1873, s. 212.

⁵⁶ K. Carøe: Stipendium Regium og dets Stipendiariet, *Personalthistorisk Tidsskrift*, 6. rk., 1915, 6, s. 142-143.

⁵⁷ Rørdam 1884, s. 41.

brugt i medicinens verden, betegnede det som regel en sårlæge eller kirurg, men det var ikke en profession en universitetspromoveret doktor normalt ønskede at identificere sig med. Når Christoffer omhyggeligt undviger at kalde sig doktor i medicin, skal lægemester-titlen vel dække over at han var en kvalificeret læge, men endnu uden grad.

Regnebogens titel var *Decarithmia, Ded er Thinde-Regenskab. Lærer formedelst en vobehor lettighed ath fuldende al regenskab som vnder mendisken kand forfalle, foruden ath bruge bróden tal*. Bogen er usædvanlig ved at være skrevet på dansk og som den første forsøgte Christoffer heri at delagtiggøre sine landsmænd i hollænderen Simon Stevins opdagelse fra 1585, decimalbrøkerne (heraf undertitlens angivelse af at være om tiende-regenskab). Christoffer viser, hvordan man regner hermed, og han understreger den praktiske nytte heraf for en række erhverv og for købmændenes regnskabsføring. At han skrev herom på dansk, viser at han tidligt har haft blik for tiltag, der kunne bedre borgerstandens handelsvilkår. Det var noget, der gik igen i hans adelskritik senere hen og man tager nok ikke fejl af her at se en indflydelse fra borgmester- og købmandsfamilien, som Christoffers mor kom fra.⁵⁸ Bogen var endvidere ledsaget af en "Sonet, tot den Eerweerighen Hoochgheleerden Heere" Christoffer Dybvad af studenten Petrus Cornelius Houtenus.

Christoffers dedikation var til Peder Hansen Winstrup, professor i teologi i København og biskop i Sjællands stift.⁵⁹ Christoffer kalder ham "Erkebisp i Danmark", naturligvis i hædrende øjemed, men måske anes en snert af sarkasme. Faderen Jørgen havde længe været optaget af skænderier i konsistorium med Winstrup, og Christoffer har nok vidst at faderen mente, at Winstrup førte sig frem som om han var ærkebiskop.⁶⁰ Christoffer genbrugte senere ærkebiskoptitlen da

⁵⁸ I sine *Observationes politicae* fra 1614/15 hævdede Christoffer at adelen af hensyn til sine handelsmonopoler var imod bygningen af Børsen (påbegyndt 1619, men under planlægning da Christoffer skrev). Han mente også at man burde øge privilegierne for kongens tro undersåtter, nemlig bønder og borgere, og mindske dem for adelen, der ikke bidrog med noget. Kongen kunne også bare se på landskabet i de riger, han regerede over, og da let indse at Danmark var egnet til at have fiskere og købmænd, men ikke det rytterskab som var adelens undskyldning for at kalde sig herremænd og bevare sine særrettigheder. Rørdam 1873, s. 227.

⁵⁹ Rørdam 1873 har aftrykt fortalen s. 214-215.

⁶⁰ I omgangen med sine kolleger var Jørgen ofte hårdnakket kværuletantisk. Da han i 1596 blev valgt til universitetets rektor, betingede han sig at han i Vor Frue kirke måtte sidde foran Winstrup. Jørgens forlangende var imod sædvanen og han fik ikke sit ønske igennem, men biskoppen er sikkert blevet meget fornærmet over kravet. Den slags rangstridigheder gik man meget op i. Under et senere møde i konsistorium forlod biskoppen ophidset mødet og erklærede at han ikke ville have mere med universitetssager at gøre førend Jørgens rektorat var udløbet. De to gjorde livet surt for hinanden i årene derefter. Rørdam 1873, s. 113 og 120.

han kammede over i sin samfundskritik, denne gang møntet på Hans Poulsen Resen, og da var det i hvert fald ikke venligt ment: Christoffer mente at adelen ville give Resen denne titel i belønning, hvis han medvirkede til at myrde Christian 4.⁶¹ Også Jørgen junior brugte ærkebiskoptitlen om Resen (jf. nedenfor).

Regnebogen benytter en, selv for den tid, speciel stavemåde og bogstavbrug, og det gav Rørdam anledning til at overveje om bogen mon kunne give oplysning om den tids udtale og i så fald mente han at kunne genkende "den jyske Mundart."⁶² Særpræget forstærkes nok af det forhold at sætteren ikke rigtig har vidst, hvad han skulle gøre med Christoffers manuskript på dansk. Et er at han har manglet de rigtige typer (æ gengives vilkårligt med e eller ó, ligesom ø også skrives ó), noget andet er de mange sproglige ubehjælpsomheder som skyldes, at sætteren ikke har forstået teksten; når han har været i tvivl om Christoffers håndskrift, har han bare gættet. Det er helt morsomt, især fordi Christoffer i sin dedikation til Winstrup udtalte, at en af bevæggrundene for at publicere dette arbejde var ønsket om, at udvide det danske sprogs vokabularium "til Faderlands almindelig nytte och gauen." Christoffer ved dog selv, at sproget måske ikke er så godt: "Ded begerer ieg aleniste, af de mechtige Danske, ded de holler mig min vildfaring til beste, som skulle kunne forfalle i stauen, eller andre egenskaber voris sprogx, ansit ded ieg her i fremmit land ingen hauer som ieg kand rette mig efter."⁶³

Christoffer fortsatte i de følgende år med matematiske udgivelser fra basen i Leiden. 1603-1605 udgav han fire Euklid-kommentarer med dedikationer til Christian 4., kansler Christian Friis til Borreby, James I. af England og Henry, prins af Wales.⁶⁴ Bortset fra at udgivelserne dokumenterer Christoffers store interesse for matematikken, var sigtet helt klart også at gøre opmærksom på sig selv i de allerhøjeste kredse, for derigennem at gøre sig fortjent til et professorembede i København.⁶⁵ Christoffer havde nok indset, at faderens indflydelse, der var for nedadgående, ikke alene rakte til at opfylde dette mål. For yderligere at understrege sine kvalifikationer, havde Christoffer formået at få en stribe af Leidens professorer til at forfatte ledsagende digte, som fremhævede hans videnskabelige dyder. Til disse forfattere hørte filologen Janus Dousa, matematikeren Ludolf von Collen samt historikerne Daniel Heinsius og Paulus Merula.

⁶¹ Rørdam 1873, s. 230.

⁶² Rørdam 1873, s. 214.

⁶³ Christoffer Dybvad: *Decarithmia*, Leiden 1602, s. 3.

⁶⁴ Rørdam 1873, s. 216-217.

⁶⁵ I Johannes Stephanius' bibliotek fandtes sammenbundne *In geometricam Euclidis* 1603 og *In arithmeticom Euclidis* 1605. De var oprindeligt skænket af Christoffer Dybvad til biskop Peder Winstrup, som har foræret dem videre til Stephanius. I den første bog er en håndskrevet panegyrisk dedikation til Winstrup fra Christoffer Dybvad. O. Walde: *Stephanii Bibliothek och dess Historia*, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, 4, 1917, s. 29-65, s. 36-37.

Den engelske forbindelse var ikke den omvej, den kan synes. James var gift med Christian 4.s søster, Anne, og prinsen af Wales var således den danske konges nevø. Christoffer har vel tænkt sig, at hans navn skulle blive bragt på bane i den royale korrespondance over Nordsøen. Dertil skal lægges at Christoffer var begejstret for James I. på to måder. For det første var han tiltrukket af den større magt, kongen af England besad sammenlignet med den danske konges af rigsrådet stækkede regeringsmuligheder. For det andet var James calvinistisk orienteret, og det ønskede Christoffer sig også at den danske konge skulle være – om ikke i sin personlige tro, så i sin politik. Han så bl.a. gerne at Danmark indgik i den Protestantiske Union⁶⁶ I skriftet tilegnet James I. gav Christoffer udtryk for, at han med det første ville tage over Kanalen til England, men man har hidtil ikke ment at Christoffer fik ført planen ud i livet.⁶⁷ Det gjorde han nu nok alligevel, hvilket jeg straks skal vende tilbage til.

I 1606 udgav Christoffer Dybvad en bog om konstruktion af buer, *Problema de arcuum ex trianguli apicibus descriptione formâ Dati comprehensum ad D.D. Professores Academiæ Hafniensis*. Den var trykt af Henrik Waldkirch og var helt klart et kvalifikationsarbejde med dedikation (udateret) til professorerne i København. De teologiske professorer Peder Winstrup, Hans Poulsen Resen og faderen Jørgen fik særskilt og enkeltvis hæder, og sidstnævntes velgerninger erklærede Christoffer var større end magre ord kunne udtrykke (“Tua enim G. Dibvadi Rect. Mag. P.C. merita in me sunt grandiora, quam vt verborum exilietatem admittant”). Bogen er rig på geometriske figurer, men de er ikke trykt samtidig med teksten. De er derimod efterfølgende tilføjet i hånden med blæk. Udgivelsen fik i øvrigt ikke den ønskede effekt. Christoffer fik aldrig ansættelse på universitetet.

Bortset fra at bruge udgivelsen til at gøre opmærksom på sig selv over for professorerne i København, har Christoffer foræret en række eksemplarer til nederlandske lærde. Eksemplaret på Det Kongelige Bibliotek har på titelbladet en håndskrevet dedikation fra forfatteren til en hollandsk læge, hvis navn imidlertid er blevet overstreget. Eksemplaret i Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek har på titelbladet en dedikation til dr.jur. Ludolf Potter (d. 1611), der var rektor i Alkmaar.⁶⁸ Potter havde været blandt forfatterne til æresdigtene i Christoffers Euklid-udgivelse fra Leiden i 1603.

Som det var skik modtog Christoffer af Københavns universitetet en kontant belønning som tak for dedikationen. Denne bestod i 6 rosenobler, og den tidligere forskning har ment at det skulle have været fornærmende lidt, og et tegn på

⁶⁶ Rørdam 1873, s. 228.

⁶⁷ Rørdam 1873, s. 217.

⁶⁸ Dedikationen lyder: “Clarissimo doctissimo viro D.D. LVDOLPHO POTTERO Gronningensis I.V. Doctori amoris Ergo dm: auctor.”

hans stadige tilsidesættelse, ikke mindst set i lyset af at en anden forfatter ved samme lejlighed fik en sølvkande til 40 daler for en tilsvarende dedikation.⁶⁹ Det er dog en uovervejede antagelse. 6 rosenobler svarede til omtrent 24 daler og var det mindre end 40 daler, var det dog ikke en ligegyldig sum. Ikke mindst når man tager i betænkning at Christoffer Dybvads årsindtægt som modtager af *stipendium regium* var 100 daler. Der var også gode grunde for konsistorium til at give forskelligt ud. Den anden forfatter var nemlig Paul Cypræus (1536-1609) fra Slesvig, der havde dedikeret sin *De jure connubiorum*, Frankfurt 1605, til universitetet. Cypræus var dr.jur. og var allerede i 1578, forgæves, blevet kaldet til professoratet i jura i København. Cypræus var dertil hertugelig råd og altså stillet helt anderledes på den sociale rangstige end den opadstræbende Christoffer. Det var en given sag at universitetet måtte lade denne forskel komme til udtryk når takken skulle udmøntes.

Om Christoffers forfatterskab kan endvidere nævnes et manuskript, *De mensuris et ponderibus, tam medicis quam civilibus* (Om mål og vægt, såvel de medicinske som de offentlige). Thomas Bartholin berømmede det og Rasmus Bartholin påtænkte at udgive det, men det blev aldrig til noget og det er siden gået tabt.⁷⁰ De to Bartholiner kan i øvrigt have fået anerkendende ord om Christoffer med fra barndomshjemmet. I hvert fald havde deres far, Caspar Bartholin, i den i 1628 udgivne *De studio medico* rost Christoffer som en dygtig matematiker.⁷¹ Endnu et matematisk manuskript, eller måske en trykt bog, kan forbindes med Christoffer. I sin almanak (som skal omtales nærmere nedenfor) noterede han 9. april 1619: "Bestilte Jeg med ded hamborger bud min Cyclometrica contra Longomontanum med Figurer, och gaff hannem 3 mk. rix."⁷² Der må have været tale om en afhandling, der skulle imødegå matematikprofessor Christen Sørensen Longomontanus' i 1612 udgivne *Cyclometria ex lunulis reciproce demonstrata*, men alle spor efter den er forsvundet. Endelig findes i Det Kongelige Biblioteks håndskriftssamling et manuskript, der næppe heller var tiltænkt udgivelse, da det har karakter af en privat hyldestsang på latin, *Carmen ePainetikon*, fra 1596.⁷³ Den fylder i alt 13 sider i kvartformat og består af en serie rosende vers om medlemmer af familien og venner af huset, herunder faderen Jørgen, der er

⁶⁹ Rørdam 1873, s. 218.

⁷⁰ Rørdam 1873, s. 231.

⁷¹ Morten Fink-Jensen: *Fornuften under troens lydighed. Naturfilosofi, medicin og teologi i Danmark 1536-1636*, 2004, s. 305.

⁷² Rørdam 1884, s. 46.

⁷³ Langebeks Excerpter 218: *Carmen ePainetikon xenii vice domesticis nostris, literis operam impendentibus, datum et scriptum à Christoph. Georg. Dÿbvad, Non. Janua. anno 1596.*

genstand for en lang panegyrik, samt broderen Jørgen junior og Christoffers huslærer, Niels Vognsen.⁷⁴

Christoffer Dybvad som politisk kritiker

Eftertidens interesse for Christoffer skyldes først og fremmest hans samfundskritik. Den mest udførlige kilde hertil er nogle optegnelser betegnet *Observationes politicae*, der stammer fra slutningen af 1614 eller begyndelsen af 1615. De findes kun overleveret i afskrift i et håndskrift på Det Kongelige Bibliotek.⁷⁵ Christoffer opregner heri en række punkter, der var beregnet for Christian 4. at læse. Det er dog uvist om, og næppe sandsynligt at, kongen har set Christoffers punkter, også selv om at han i 1618 blev tilknyttet hoffet som kgl. matematiker. Punkterne gik først og fremmest ud på at den danske konge skulle være enevældig med den franske konge som forbillede. Det betød samtidig at adelens magt skulle stækkes, om nødvendigt med vold, ikke mindst fordi Christoffer mistænkte rigsrådet for at ville imødegå monarkiets udvikling i retning af absolutisme ved at forsøge at afsætte, hvis ikke ligefrem myrde, kongen og indføre et rendyrket adelsvælde. Samtidig rasede han mod udviklingen inden for den danske kirke og så med foragt på den lutherske ortodoksi, dels fordi den blev båret frem af den adel, han hadede, og det først og fremmest kansler Christian Friis til Borreby som Christoffer følte sig personligt forfulgt af, dels fordi den fremmede en religiøs mystik, som var Christoffer imod. I stedet ønskede han sig en mere økumenisk protestantisme, som navnlig stod sig godt med calvinismen.

Vender vi os mod de bøger, Christoffer ikke selv skrev, men havde i sit bibliotek, kan der gøres visse iagttagelser angående hans inspirationskilder. Efter alt at dømme har både Jørgens og Christoffers biblioteker været velassorterede, men begge blev hurtigt spredt for alle vinde.⁷⁶ Otto Walde har i sine bibliotekshistoriske undersøgelser fundet adskillige eksemplarer derfra i Lund, Uppsala og Växjö, men han meddelel kun få titler.⁷⁷ I Det Kongelige Bibliotek træffer man ofte

⁷⁴ Om Vognsen, senere præst i Landskrone, se Rørdam 3, 1868-77, s. 739-740.

⁷⁵ Thott 331 4°. De er trykt i Rørdam 1873, s. 226-230. Se også Fink-Jensen 2005.

⁷⁶ Jens Bertelsen, rådmand i Vejle, søgte i 1622 at komme i besiddelse af Christoffer Dybvads efterladte bogsamling som dækning for et uindfriet lån på 300 dl., jf. L. Laursen (udg.): *Kancelliets Brevbøger 1621-1623*, 1922, s. 425. Det kan dog ikke ses om Bertelsen kom i besiddelse af bøgerne, jf. John T. Lauridsen: *Krig, købmænd og kongemagt – og andre 1600-tals studier*, 1999, s. 81-82 og 90-91.

⁷⁷ O. Walde: *Storhetstidens Litterära Krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk Studie*, 2, Uppsala 1920, s. 245, n. 2, anfører at der i Uppsala forekommer adskillige bøger, der har tilhørt Jørgen eller Christoffer. Walde giver ét eksempel, nemlig en foliant indeholdende de tre første bind af kirkefaderen Ambrosius' *Opera*, Basel 1567, som har tilhørt både Jørgen og Jørgen junior. Dette eksemplar har, inden det har fundet sin vej til Sverige, været i Jacob Casparsen Bartholins eje. Han skænkede det til Valkendorfs

bøger med Christoffers ejerinskriftion, fx værker af astronomen Hipparchos, Plinius og Vitruvius' arbejde om arkitekturen i italiensk oversættelse. Ptolemaios' *Opera Omnia*, Basel 1551, fol. har også tilhørt Christoffer.⁷⁸ Også bøger i Oslo og Herlufsholm har Christoffers navnetræk. Flere af bøgerne har tidligere franske ejernavne og er vel indkøbt i Frankrig på Christoffers studierejse dér 1608-1610. En af bøgerne fra Christoffers samling i Det Kongelige Bibliotek må dog være anskaffet senere, for den var trykt i Paris i 1613. Det er en udgave af den franske statsmand og historiker Philippe de Commines' (ca. 1447-1511) *Les Memoires de Philippe de Commines sur les principaux faits et gestes de Loys XI et Charles VIII*, første gang udgivet i 1524.

Commines var fra 1472 en af Ludvig 11.s vigtigste rådgivere og kongen prises i høje toner i *Memoires*. En af Christoffers pointer i hans *Observationes politicae* gik ud på at rigsrådet på én gang skulle afskaffes på samme måde, som Ludvig 11. (1461-1486) havde gjort det i Frankrig, da han ved sin tronbestigelse bortviste de højadelige rådgivere fra hoffet. Ludvigs styre var dertil kendetegnet ved en lang kamp mod højadelen, hvorunder han med held knyttede lavadelige og borgerlige rådgivere til sig. Dette har Christoffer læst hos Commines, men hvordan og hvornår han er kommet i besiddelse af bogen, ved vi ikke. Som mangeårig universitetsstuderende, herunder i Frankrig, har han næppe kunnet undgå at kende til den tidligere end 1613, og henvisningen til Ludvig 11.s historie i *Observationes politicae* fra 1614/15 viser, at han i hvert fald på anden hånd har haft kendskab til Commines på dette tidspunkt.

Noget tyder dog på at det bevarede eksemplar først er anskaffet senere. Han har nemlig skrevet i bogen: "La lecture de ceste livre est aschevee en huit jours, au mois d'Avril 1619 en la ville de Nubourg en fuionne. C. Dibvad." Og så med tilføjelsen "fini le 29."⁷⁹ Han har altså brugt otte apirdage i Nyborg på at læse værket, og det hænger udmærket sammen med, at det af hans kalenderoptegnel-

kollegium 12. august 1645, hvilket hans egenhændige indførsel i bogen bevidner. Ibid. s. 290, n. 6, skriver Walde at i Lund findes Christoffers navn i Alexander Piccolominis *In mechanicas questiones Aristotelis paraphrasis*, Rom 1547 og Jacob Hollerius: *De morbis internis*, Paris 1611. Jørgens navn ses i Joachim Vadianus: *Epitome trium terræ partium, Asiae, Africae et Europae*, trykt i Zürich (Walde oplyser ikke trykkeår). Endelig s. 438, n. 1, hedder det at der i Växjö findes flere bøger, som har været ejet af "Jörgen Dybvad, far och son." I en anden undersøgelse, Bücher- und Bibliotheksgeschichtliche Forschungen in ausländischen Bibliothekens, *Nordisk Tidsskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, 17, 1930, s. 75-148, gjorde Walde s. 89 opmærksom på eksistensen af bøger i hhv. Kiel og Hannover af bøger med hhv. Jørgens og Christoffers ejernavne, men han oplyser ikke hvilke bøger det drejer sig om.

⁷⁸ O. Walde: Studier i ældre dansk Bibliotekshistoria, *Nordisk Tidsskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, 19, 1932, s. 1-66, s. 47.

⁷⁹ Denne anførsel har O. Walde tidligere gjort opmærksom på, dog med et par ubetydelige transkriptionsfejl og uden at nævne Dybvads angivelse af datoen d. 29. Walde 1932, s. 46-47.

ser fremgår, at han havde logi hos præsten Hans Sørensen Vejle i Nyborg fra 12. april til 26. juli 1619.⁸⁰ Christoffer har læst Commines' værk grundigt, han har på de første fire blanke sider tilføjet sin egen håndskrevne indholdsfortegnelse, og det på trods af, at bogen var forsynet med index. I øvrigt er bladene A11 og A12, der er de to sidste blade af fortalen til læseren, udrevne, men det kan ikke ses om de har været annoterede af Christoffer. På selve titelbladet har Christoffer skrevet sit navn med sin karakteristiske hånd, og så er der en mærkelig, svært læselig håndskrevet linie, han har føjet til Philip de Commines' navn i titlen: "Et le melieur Calviniste du monde [en?] C[rois?] de predestination." Det må forstås sådan at Christoffer hos Commines har set troen på den calvinistiske prædestinationslære ideelt udtrykt, og det er temmelig bemærkelsesværdigt at den stund Calvin kun var 2 år gammel da Commines døde i 1511.

Hvorledes den nærmere sammenhæng mellem Commines og prædestinationen tog sig ud i Christoffers øjne, får stå hen. Det interessante er dog at denne calvinistiske iagttagelse på Fyn ikke har været en tilfældighed. Kort før han gjorde denne betragtning, havde han været logerende hos en anden vejlenser på Fyn, nemlig den for kryptocalvinistiske tilbøjeligheder i 1616 afsatte biskop Hans Knudsen Vejle. I sin kalender noterede Christoffer 12. april 1619 følgende: "Drog Jeg fra M. Hans Knudsen, der ieg hadde liggen wdi hans hus November och December *precedentis anni* igennem, item *Martium* och til denne dag *huius anni* wden at betale, och lonte han mig xx slette daler; den frukaaste bedrager sig wdi alt 36 rix daler wdi marckstycker."⁸¹ Muligvis er det Christoffers forbindelser i Vejle, som har skabt kontakten til de to præster på Fyn. Hans Sørensen var af borgmesterslæggt og hans bror, Clemen Sørensen, var i 1601 blevet udpeget til at efterfølge Mads Tordsen som borgmester i Vejle.⁸² Tordsen var gift med Anne Findsdatter, som var Christoffer Dybvads kusine, og en gammel optegnelse antyder et slægtskab mellem deres datter, Mette Madsen, og Hans Knudsen Vejle.⁸³ Forbindelsen til Hans Knudsen kan også stamme fra dennes tid som præst i København, hvor han muligvis var en ven af Jørgen Dybvad.⁸⁴ At Hans Sørensen Vejle i øvrigt skulle have nærret calvinske sympatier, er der ikke efterretninger om. På den anden side er det påfaldende at Christoffer, der i 1619 længe havde nærret et stærkt had til Hans Poulsen Resen og ønskede sig

⁸⁰ Rørdam 1884, s. 47.

⁸¹ Rørdam 1884, s. 46

⁸² C.V. Petersen (red.): *Vejle Bys Historie*, 1927, s. 147.

⁸³ Rørdam 3, 1868-77, s. 607. Anne Findsdatter var datter af Find Jespersen, Christoffer Dybvads morbror.

⁸⁴ Jørgen Dybvad havde i 1597 dedikeret sin *Nonnulla ex metrico scripto Gregorii Nazianzeni* til Hans Knudsen Vejle, Jon Jakobsen Venusin og Desiderius Foss, der var sognepræster ved hhv. Nikolaj kirke, Helligaandskirken og Vor Frue kirke.

den lutherske ortodoksis greb om den danske kirke løst, slog sig ned hos lige netop Hans Knudsen, som var én af Resens og ortodoksiens mest prominente ofre, for dér at videreudvikle sin samfundskritik.

Et andet håndgribeligt bevis for Dybvads samfundskritiske opfattelser fra denne tid, er et blad med overskriften *Errores, qui concernunt Rempublicam Danorum* (Fejl, der angår den danske stat), der indeholdt seks punkter, som kort opridsede nogle af Christoffers indvendinger mod adelens dominans.⁸⁵ Den originale kilde, med Christoffers egen hånd, er vedføjet som bilag til sagsakterne.⁸⁶ Det bærer som de øvrige bilag en påtegning af universitetets notar om, at det er blevet læst op i konsistorium 3. november 1620. Christoffers punkter er udaterede, men på bagsiden af papiret har han gjort nogle regnskabsoptegnelser, hvor datoen 23. juli 1619 fremgår. Som det var tilfældet med Commines-læsningen, må disse notater derfor være gjort på Fyn.

Den bog, der uden tvivl fik størst, for ikke at sige skæbnesvanger, betydning for Christoffers liv, var ikke Commines', men en anden fransk statstænkens: Jean Bodins *Six Livres de la République*, Paris 1576. Det var heri Christoffer fandt skarpest ammunition til sin kritik af de hjemlige politiske forhold. Bodin blev for ham den autoritet, der forlenede hans kritik med en legitimitet og teoretisk ramme, som var med til at gøre ham sikker i sin sag og indgyde ham mod til at udsprede sine politiske tanker til en bredere kreds. Bodins tanker, som Christoffer gjorde til sine, gik først og fremmest ud på at kongen skulle være enevældig med den franske konge som forbillede. Et afgørende element i denne enevoldsmagt var, at kongedømmet skulle gå i arv og at kongen skulle besidde de syv såkaldte majestætsrettigheder eller *jura majestatis*, der foruden at berettigede monarken alle undersåtters ubetingede loyalitet, sikrede kongens magtposition gennem uindskrænket kontrol med lovgivningen, militæret, embedsudnævnelserne, domstolene, pengevæsenet og skatteudskrivningen.⁸⁷

⁸⁵ Bladet er aftrykt hos Pontoppidan 1747, s. 722. Et delvist aftryk (pkt. 1-4) af originalen er gengivet med en oversættelse til dansk i J.A. Fridericia: 1588-1699, *Danmarks Riges Historie*, 4, u.å., s. 129-130.

⁸⁶ Rigsarkivet, Københavns Universitets Arkiv, 12.01.24, Sager henlagt efter 1633, læg 3-12-33. I dette læg findes også en kopi af *Errores* med en anden hånd. Den er imidlertid censureret. I overskriften er Danorum overstreget og det samme er tilfældet med ordet Oldenburgica i punkt 1. Kritikpunkternes forbindelse til det danske kongehus er altså søgt sløret. Hertil kommer at hele punkt 5 er skraveret over. Det er efter denne kopi, at endnu en kopi i samme pakkes læg 3-12-31 er nedskreven. Her er det skraverede nemlig udeladt og det oprindelige punkt 5 er væk, så punkt 6 er blevet til femte og sidste punkt. En senere hånd (Rørdam) har tilføjet, at dette blad er trykt hos Pontoppidan, men det er ikke helt korrekt. Pontoppidans udgave af *Errores* er nemlig identisk med originalen i 3-12-33.

⁸⁷ Knud Fabricius: *Kongeloven*, 1920, s. 28-32.

Da Christoffer i 1620 blev fængslet og anklaget for samfundsskadelig virksomhed, påberåbte han sig igen og igen Bodin som den autoritet, hvorfra tankerne stammede. Meningen var vel at hvis nogen var skyldig, var det Bodin, og ikke Christoffer, der blot havde gentaget den franske tænkens ord. Bodin var endvidere, på samme måde som Commynes, en forfatter der var så alment kendt og læst i den veluddannede del af befolkningen, at Christoffer med god ret kunne hævde, at han ikke havde ytret noget, som ikke allerede var kendt af først og fremmest den adel, der anklagede ham. Det hjalp dog intet, for selv om Christoffer havde ret i, at Bodins tanker var kendte for de personer i Danmark, der havde med statsadministrationen at gøre, var hans problem og ulykke, at han drog de forkerte, eller skal vi sige politisk ukorrekte, konklusioner heraf. Derved gik Christoffer fra at beskæftige sig med en legitim, teoretisk juridisk problemstilling til at engagere sig (mere eller mindre praktisk) i samfundsomstyrtning.

Den danske adel var godt bekendt med Bodin. Det Kongelige Bibliotek ejer af den franske, og den i 1586 udkomne latinske oversættelse, tretten forskellige udgaver med trykår før Christoffers fængsling. Det er et vidnesbyrd om udbredelsen af Bodins værk. I et par af disse udgaver genfinder vi ejernavne på adelige, herunder den kendte bogsamler og litterat Birgitte Thotts (1610-1662) i en fransksproget udgave fra 1608 (uden trykkested). Den meget sjældne foliantudgave fra Paris 1577 har på forsatsbladet et "Magnus Frisius. mpp." Ved Niels Friis' (1584-1651) død arvede sønnen Mogens (Magnus, 1623-1675) bogsamlingen. Ved den lejlighed skrev han systematisk sit navn i bøgerne, som regel på forsatsbladet. Bodin-udgaven har Niels Friis helt sikkert erhvervet under de seks år, han studerede i Frankrig fra 1603. Bl.a. opholdt han sig i Orléans, hvortil Christoffer ankom i 1608, og det er ikke umuligt at de to har kendt til hinanden.⁸⁸

Af særlig interesse er pariserudgaven fra 1579, som bærer ejerinskriftion af Jacob Rosenkrantz. Det er rimeligvis Jacob Rosenkrantz til Arreskov (1567-1616), der efter endt uddannelse i udlandet blev kgl. lensmand og var tilpas velanskrevet ved hoffet til, at han i 1611 stod fadder til prins Ulrik. Her får vi et eksempel på, hvad en adelsmand drog af konklusioner ved læsningen af Bodin, for fjerde bogs sjette kapitel, der diskuterer spørgsmålet om, hvorvidt kongen i egen person skulle præsidere for retten i sager mod hans undersåtter, er fuld af understregninger og margenkommentarer, efter alt at dømme foretaget af Rosenkrantz selv. Han har her bidt mærke i, at Bodin ikke mente, at det var hensigtsmæssigt, hvis majestæten blandede sig i alt. Tværtimod var det bedre

⁸⁸ Harald Ilsoe: "Magnus Frisius mpp." Fra Det kongelige Biblioteks samlinger til et jysk herregårdsbibliotek på Christian IVs tid, *Fund og Forskning*, 34, 1995, s. 61-98. Niels Friis ejede i øvrigt også et eksemplar af Philip de Commynes omtalte *Memoires*.

at overlade den daglige administration til dertil beskikkede øvrighedspersoner, og et stykke, der (på baggrund af et eksempel fra romersk historie) pointerer at intet er så ødelæggende for en stat, som når senatet og magistraten nægtes at udøve deres legitime magt, er af Rosenkrantz understreget, indrammet af parenteser og forsynet med et dobbelt NB NB i margenen.⁸⁹ Jacob Rosenkrantz har naturligvis ment, at det var et argument for at håndhæve rigsrådets og de adelige lensmænds store indflydelse i Danmark – en konklusion som var modsat den, Christoffer drog ved læsningen af Bodin.

Rygerne var så småt begyndt at gå om Christoffer og hans anskuelser, men det var først ved en række sammenkomster i Bergen 1619-1620, at han talte så meget over sig om sine revolutionære ønsker, at en undersøgelse blev indledt mod ham.⁹⁰ Den stedlige biskop, Niels Paaske (Christoffers gamle studiekammerat fra Leiden), kunne oven i vidneudsagnene om Christoffers mundtlige forseelser, levere et skriftligt bevis for at Christoffer ikke holdt sine politiske meninger for sig selv. Til det skriftlige vidneudsagn, han leverede til retssagen, vedføjede han en lille seddel, hvorpå Christoffer havde noteret de syv majestætsrettigheder.⁹¹ Rørdam medtog, uden at gøre opmærksom herpå, ikke hele dette blads indhold i sin kildeudgave.⁹² Bladet har langt mere udførlige henvisninger til Bodin, end Rørdam lader ane. Faktisk har Christoffer over for Paaske opstillet de syv majestætsrettigheder i tre indbyrdes let afvigende former, og det sker med udførlige (og korrekte) sidehenvisninger til den latinske Bodinudgave fra 1586, *De Republica*. Når Knud Fabricius derfor i sin *Kongeloven*, på baggrund af Rørdams arbejde, bemærkede at Christoffers opstilling af majestætsrettighederne ikke helt stemte overens med Bodins egen opstilling, så er det med andre ord ikke fordi Christoffer var halvstuderet, men fordi han selvstændigt arbejdede videre med at reformulere dem.⁹³

Knud Fabricius gør sig endvidere den overvejelse, at Christoffer "var saa lidt religiøs af Aandsretning", at hans ønske om at Danmark skulle indgå i en alliance med calvinistiske stater ikke var teologisk begrundet, men bevæget af "Statsræsonen."⁹⁴ Rørdam udtrykte sig stærkere da han, på baggrund af

⁸⁹ "qu'il n'y a chose qui plus ait ruiné les Républiques, que despoiller le Senat, & les Magistrats de leur puissance ordinaire, et legitime, pour attribuer tout à ceux qui ont souveraineté." Jean Bodin: *Six Livres de la République*, Paris 1579, s. 630.

⁹⁰ Om Christoffer i Bergen, se Fink-Jensen 2005.

⁹¹ Rigsarkivet, Københavns Universitets Arkiv, 12.01.24, Sager henlagt efter 1633, læg 3-12-23. Som det er tilfældet med de øvrige af Christoffers egenhændige optegnelser, er blækket visse steder svagt grænsende til det ulæselige.

⁹² Rørdam 1873, s. 246, n. 1.

⁹³ Fabricius 1920, s. 78.

⁹⁴ Ibid.

Christoffers harske, nærmest profanerende, satire over den lutherske kirke i *Joci Aulici* (som straks skal omtales), karakteriserede Dybvad som irreligiøs og uden sædelig følelse.⁹⁵ Begge tog fejl. Christoffer var levende optaget af udviklingen i religionsforholdene og hans ønske om, at Danmark ikke skulle vende calvinismen fuldstændigt ryggen, gjaldt i lige høj grad for udenrigspolitikken som for den indenrigske kirkepolitik.⁹⁶ Dermed er også sagt, at Christoffer ikke var spor irreligiøs. Rørdams brug af dette udtryk svarer til når lutheranere og calvinister på Dybvadernes tid gensidigt beskyldte hinanden for at være ateister. Hvad de mente var, at modparten ikke havde den samme, og derfor rigtige, tro, som de selv. Men ingen af dem var uden tro.

De af lensmanden i Bergen, Knud Gyldenstjerne, optagne vidneudsagn, der skulle bruges i sagen mod Christoffer, daterer sig fra sidst i juli og begyndelsen af august måned 1620. Da vidneudsagnene nåede København, blev Christoffer arresteret og 1. september blev han afhørt på Københavns slot. Ifølge Rørdam afventede rigsrådet ikke vidneudsagnenes komme, men sørgede efter et møde i Odense for, at Christoffer blev fængslet forinden.⁹⁷ Det kan dog ikke have sin rigtighed, for Christoffers egenhændige (og i frihed foretagne) kalenderoptegnelser kan følges frem til 28. august 1620.⁹⁸

Under alle omstændigheder var adelen stærkt opsat på at få lukket munden på Christoffer. Da han d. 1. september blev afhørt på Københavns slot, var det således af en delegation af fire rigsråder anført af kongens kansler, Christen Friis til Kragerup. De tre andre var befalingsmand på Helsingborg slot, Anders Bille,

⁹⁵ Rørdam 1873, s. 254.

⁹⁶ Om Christoffers kombinerede teologiske og udenrigspolitiske ønsker, se Fink-Jensen 2005.

⁹⁷ Rørdam 1873, s. 234. Rigsrådet var forsamlet i Odense 16. august 1620, jf. R. Nyerup (udg.): *Kong Christian den Fjerdes Dagbøger for Aarene 1618, 1619, 1620, 1625, 1635, udgivne efter Originalerne*, 1825, s. 97.

⁹⁸ Rørdam 1884, s. 53. Rørdams kilde til den tidlige fængsling efter Odense-mødet er et brev fra Ole Worm i 1620 (*Olai Wormii Epistole*, 1728, s. 16). Den latinske udgave har dog ingen præcis datoangivelse for dette brev. I *Breve fra og til Ole Worm I-III*, oversat af H.D. Schepele, 1965-68, I, s. 50, fremgår, på baggrund af Worms konceptbog, to mulige datoer for brevet. Den ene er 12. august 1620, men den kan ikke være rigtig, jf. det sagte om Christoffers kalenderoptegnelser. Den anden dato, der anføres, er 16. november s.å., men den giver heller ikke mening. Worm skriver i brevet, at der endnu ikke forelå noget om, hvad Dybvad havde gjort. Det kan Worm dog ikke have været uvidende om, for sagen havde været forelagt konsistorium 3. november. Brevets indhold passer derfor bedst med at være skrevet i begyndelsen af september 1620. Når Christoffer Dybvad endvidere optræder i samme udgave, I, s. 73, i et brev fra 1623, beror det på en fejl fra udgivers side. Den anonyme person, Schepele har forsøgt at identificere, er ikke Christoffer, men præsten Hans Thomsen Schow. For resten er den "Hr. Thomas", der i samme brev omtales som kapellan ved Vor Frue kirke, ikke den af udgiver foreslåede Thomas Wegner, men Thomas Sørensen, jf. S.V. Wiberg: *Personallistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie*, 1870-71, 2, s. 128-130.

befalingsmanden på Dragsholm, Oluf Rosensparre (der i sin ungdom havde været genstand for nogle af Jørgen Dybvads dedikationer) og befalingsmand på Landskrone slot, Anders Sinklar. I sin læsning af kilden har Rørdam (hvad der ellers sjældent skete) sprunget en linie over, således at kansler Friis bliver gjort til befalingsmand på Dragsholm og Rosensparre helt er faldet ud.⁹⁹ Det pågældende stykke lyder derfor: "Anno 1620 den 1. Septembris haffuer Erlige och Velbyrdige Mend her Christian Friss til Kraggerup, Ridder, Kong. Mayts woris allernaadigste Herris Canceler och befallningsmand paa Kiøbenhaffuens Slott, Oluff Rosenspar till Skarølt, befallningsmand paa Draxholm Slott, her Anders Bilde til Rosendall ..." og herefter som anført af Rørdam.¹⁰⁰

Foruden den omtalte seddel, produceret af biskop Paaske, og de seks *Errores*-punkter, blev et håndskrift mere af Christoffer beslaglagt og fremlagt som bevis i sagen. Det var et lille hæfte med titlen *Joci Aulici* (kan oversættes som "Hofmorsomheder") anført uden på, hvor også ses påtegningen "Læst in Consistorio den 3. Novembr. anno 1620", bevidnet af professor Peder Nielsen Gelstrup, universitetets notar.¹⁰¹ Det består af 14 blade in 4to, men det, der refererer til titlen *Joci Aulici*, støder man først på midt inde i skriftet.¹⁰² Disse morsomheder er en blanding af aforismer og opdigtede bogtitler (afskriften i Langebeks Excerpter 218 kalder dem *emblemata*, mosaikker). De er gerne krydret med seksuelle motiver og flere latterliggør den lutherske ortodoksi, men ofte er de svære at få mening ud af.¹⁰³ Hele hæftet indledes derimod med en overskrift, der forklarer at der på disse blade vil findes både munterheder og alvorstanker fremstillet side om side, således at de på samme tid vil give anledning til grin og dybere overvejelser: "Festivitates cum impense præclara ingenia afficiant nonnullas in has cartas conjecimus tam jocola [sic] quam serias ut utrinque ridendi et considerandi in promptu sit materia."

Den første af disse materier er et digt om livet ved hoffet, forfattet af en englænder, som Christoffer betegner som sin ven: "Thomas Chalonerus eques Anglas [sic] amicus noster in miscellaneis de vita aulica hos versus scripsit."¹⁰⁴

⁹⁹ Rørdam 1873, s. 243.

¹⁰⁰ Kilden er Rigsarkivet, Københavns Universitets Arkiv, 12.01.24, Sager henlagt efter 1633, læg 3-12-33.

¹⁰¹ Rigsarkivet, Københavns Universitets Arkiv, 12.01.24, Sager henlagt efter 1633, læg 3-12-32.

¹⁰² Anden del begynder bl. 8 r. Sidste beskrevne blad er bl. 13 r., hvor et citat fra Polyb er anført.

¹⁰³ Rørdam publicerede et uddrag heraf, men som man ser af hans ledsagende bemærkning, var det ikke efter hans smag: "Man maa undre sig over, at en Mand af grundig Lærdom, som Dybvad dog var, kunde finde Behag i, for sin egen Fornøjelse at nedskrive Ting saa liderlige og affskyelig smudsige, at man ikke let skal finde Mage dertil." Rørdam 1873, s. 254. Om *Joci Aulici*, se også Kornerup 2, 1928-68, s. 140-142, samt Fink-Jensen 2005.

¹⁰⁴ *Joci Aulici*, bl. 2 r.

Det var ikke en tilfældig brite, Christoffer havde mødt på sin vej. Der må være tale om Sir Thomas Chaleron den yngre (1561-1615), der var en betroet rådgiver for James 6. af Skotland. Thomas Chaleron blev efter James' tronbestigelse i England i 1603 som James 1., kansler for tronarvingen Henry, og til hans mange andre hverv hørte administrationen af dronning Annes private gods. Selve digtet kan dårligt læses mere pga. blækkets utydélighed, og det gør sig i øvrigt gældende for hele hæftet, men især dets første del. Hvad Christoffers venskabelige forhold til Chaleron har bestået i, kan vi ikke vide, men en sætning længere inde i *Joci Aulici* viser, at Christoffer må have truffet ham i England. Her genkalder Christoffer sig, at han hos englænderne ("apud Anglos") havde forelagt en sag for Thomas Chaleron, og Christoffer refererer herefter til sin foretrukne problemstilling om den suveræne fyrstemagt med udgangspunkt i Bodins teorier.¹⁰⁵ Det tyder altså på at Christoffer virkelig har taget til England, måske i 1605, hvor han har kunnet medbringe sit til prins Henry dedikerede Euklid-skrift i håb om at overrække det personligt til tronarvingen. I det mindste har han derved opnået et møde med dennes kansler, Chaleron, der har taget sig tid til at skrive et digt til Christoffer og i det hele taget oprådt imødekommende over for ham. Om Christoffer over for Chaleron har luftet sine tanker om Christian 4.s manglende suverænitet i statsretlig forstand kan vi ikke vide, men om ikke andet så han i *Joci Aulici* tilbage på sit møde med Chaleron i lyset af den problemstilling.

Under alle omstændigheder er det bemærkelsesværdigt, at denne del af skriftet, der var et vigtigt bevis i sagen mod Christoffer, helt blev forbigået i tavshed. Kun den anden halvdel med *Joci Aulici*-optegnelserne, er omtalte i retssagens referater. Rørdam fulgte senere i sine kildeudgivelser til Christoffers historie dette forbillede. Han publicerede kun stykkevisse uddrag fra anden del, men forbigik helt den første del.¹⁰⁶ Tavsheden herom under processen kan næppe kun skyldes, at man fandt det deri fremsatte sagen uvedkommende. Det meste udgøres ganske vist af nogle uddrag af Seneca, som Christoffer holdt særlig meget af, og en række inskriptioner fra gravmonumenter, han har noteret sig på sine rejser i navnlig Italien, men forbindelsen til Chaleron var storpolitik, og selv om denne var død i mellemtiden og ikke kunne blive impliceret, var blot en antydning af en forbindelse mellem Christoffers statskritik og hoffet i England en ømtålelig affære. Man kan forestille sig at der fra højeste sted, og uden for referat, er kommet ordre om at lade dén side af sagen ligge.

Adskillige håndskrifter fra 1600- og 1700-årene i Det Kongelige Bibliotek indeholder kopier af sagsmaterialet vedrørende Jørgen og Christoffer Dybvad,

¹⁰⁵ *Joci Aulici*, bl. 4 v.-5 r.

¹⁰⁶ Det skyldes muligvis at Rørdam som forlægger ikke har brugt originalen, men afskriften i Langebeks Excerpter 218, der netop forbigår den første halvdel.

og de vidner om den fascination deres skæbne har udøvet på senere tider. Af disse har ikke mindst det allerede omtalte Langebeks Excerpter 218 interesse.¹⁰⁷ Det indeholder bl.a. oplysninger om en bortkommet kilde, som oprindeligt var en del af bevismaterialet mod Christoffer, nemlig hans almanakker for årene 1618-1620. Som skik var, havde han heri gjort dagbogsagtige notater, og det inkluderede navnlig én fældende observation, nemlig at biskop Paaske i februar 1620 havde irettesat ham for groft at have angrebet salig kansler Christian Friis til Borreby, biskop Hans Poulsen Resen og den ortodokse lutherdom. Af den årsag indgik almanakkerne som en del af bevismaterialet mod Christoffer, og de har efterfølgende været opbevaret i universitetets arkiv. De er imidlertid senere forsvundet fra arkivet, og da Rørdam i 1873 udgav slutningen af sine *Efterretninger om Jørgen og Christoffer Dybvad* havde han ikke set dem.¹⁰⁸ Ikke desto mindre kunne han i en note bemærke indholdet af Christoffers selvfølgelig optegnelse.¹⁰⁹ Hvordan det var muligt røbede Rørdam ikke, men kilden viser sig at være Langebeks Excerpter 218, hvor det af Rørdam meddelte er at finde tilligemed oplysningen om, at almanakken blev forelagt konsistorium.

Det viste sig dog at almanakkerne ikke var gået til grunde. Rørdam blev senere gjort opmærksom på, at de var i en privatpersons besiddelse, og han arrangerede at foretage en afskrift af Christoffers optegnelser, som blev udgivet i *Danske Magazin* i 1884. Rørdam forsynede udgivelsen med en række noter, men afstod fra at overveje om Christoffers optegnelser kunne korrigere det billede, han tidligere havde skabt af ham. Det samme må siges at være tilfældet for eftertiden, som kun i ringe grad har udnyttet Christoffers almanakoptegnelser.

Et eksempel er, at hvad Rørdam fortæller om de trykte almanakkers titler, er forblevet upåagtet. To af de tre almanakker er af Niels Heldvad: *Almanach oc Practica, paa det Aar effter Guds oc Mariae Søns, vor Herris oc Frelseris Jesu Christi Ærefulde oc Naaderige fødsel. M. DC. XIX. Beregnet Aff Nicolao Heldvadero Calendariographo Regio. Prentet i Kiøbenhaffn, hoss Henrich Waldkirch og Almanach, Oc Practica Paa Det Aar effter vor Herris Jesu Christi naaderige fødsel M. DC. XX. Alle Erlige Danske til nytte oc gaffn, aff den rette Astronomiske Konst beregnet, Aff Nicolao Heldvad. Cum S. R. M.*

¹⁰⁷ Langebeks Excerpter 218 4: Collectanea ad Vitas Præstantium ac Eruditorum Danorum/Lærde Danske Mænd af Borgerlig Stand A-K. Også Langebeks Excerpter 252a og 253 indeholder afskrifter vedrørende Dybvaderne. Flere håndskrifter med omtale af Christoffers sag nævnes af Kornerup 2, 1928-68, s. 144, n. 41.

¹⁰⁸ Ifølge Rigsarkivets folioregistratur 223b, der stammer fra 1633, har almanakkerne været i universitetets arkiv som 3-12-35. De er ikke de eneste, der er forsvundet. Ifølge samme registratur skulle det, der svarer til læg 3-12-24 indeholde "Catalogus errores et delictorum D. Christophori Dybvadi." Et sådant læg findes ikke i pakken 12.01.24, hvor det retteligt burde være.

¹⁰⁹ Rørdam 1873, s. 241, n. 1.

Privilegio. *Prentet i Kiøbenhaffn, Aff Salomone Sartorio*.¹¹⁰ Begge disse almanakker forekommer at være aldeles ukendte for dansk boghistorisk forskning som slet ikke omtaler dem, og man kan sige at Rørdam selv har bidraget hertil, for da han senere udførligt skrev om Niels Heldvads forfatterskab, gjorde han ikke opmærksom på sit fund.¹¹¹ Også den tredje almanaks titel har hidtil været oversat: *Almanach oc Practica, Paa det Aar, effter vor Herris Jesu Christi Naaderige Fødsel, M. DC. XVIII. Beregnet oc calculirt effter den Kiøbenhaffnske Elevation, Ved Johannem Hoppenerum Rostoch. Megapolit. Kiøbenhaffn, hoss Henrich Waldkirch*.¹¹² Disse titler udvider ikke kun vort kendskab til Niels Heldvads og Johan Hoppeners forfatterskaber, men bidrager også til forståelsen af konkurrencen på bogmarkedet i Danmark. Hoppeners 1618-almanak har nemlig konkurreret med Heldvads for samme år, som længe har været kendt. Tilsvarende kendes en 1620-almanak fra Hoppeners' hånd, men den har altså mødt konkurrence fra Heldvads.¹¹³

Christoffer blev af konsistorium, der fungerede som domstol, 22. december 1620 fundet skyldig i grove overgreb på Gud, kirkeceremonierne, kongen, adelen og fædrelandet i det hele taget. Tidligt i 1621 blev han af kongen idømt livsvarigt fængsel og blev overført til afsoning på Kalundborg slot. Her døde han 20. april 1622.¹¹⁴ Niels Slange skrev i sin historie over Christian 4. at det skyldtes kulilteforgiftning.¹¹⁵ Hans kilde var uden al tvivl et håndskrift med kirkehistoriske optegnelser, som har tilhørt Slanges fader, Viborgbispens Peder Villadsen. Hvorfra håndskriftets oplysning stammer, fremgår ikke, ligesom indførslen er udateret.¹¹⁶ Det må derfor være en temperamentssag, om man vil fæstne lid til beretningen.

En vis tvivl om, hvor Christoffer døde, har indfundet sig som følge af en indførsel i Langebeks Excerpter 218, som angives at stamme fra biskop i Aalborg,

¹¹⁰ For begge almanakkers vedkommende gælder at de ledsages af en *Practica Astrologia* med dedikation af Heldvad, jf. Rørdam 1884, s. 45-46 og 50.

¹¹¹ H.F. Rørdam: *Historiske Samlinger og Studier vedvørende Danske Forhold og Personligheder, især i det 17. Aarhundrede*, 4, 1902, s. 1-64 og 349-424. De omtales heller ikke i H.V. Gregersen: *Niels Heldvad*, 1957.

¹¹² Rørdam 1884, s. 42. Ingen af de tre titler findes hos Ehrencron-Müller 1924-35.

¹¹³ Hvor de tre almanakker befinder sig i dag, ved jeg ikke. Formodentlig er de stadig i privateje.

¹¹⁴ Bjørn Kornerup: Nogle Notitser om Dr. Christopher Dybvad, *Kirkehistoriske Samlinger*, 7. rk., 3, 1957-59, s. 191-194, s. 193.

¹¹⁵ Niels Slange: *Den Stormægtigste Konges Christian den Fierdes ... Historie*, 1749, 1, s. 438-439.

¹¹⁶ Håndskriftet Thott 331 4°, KB. Det er indbundet og er påtegnet "Pet: Willadus 1651". Det indledes med oplysninger om Niels Hemmingsen, og har fået sin seneste indførsel i 1637 eller derefter, for dette år nævnes som præsten Anders Arrebos dødsår i den korte biografi over ham på bagpermen. Det er fra en afskrift i samme håndskrift at vi kender Christoffers ovenfor omtalte *Observationes politicae*.

Jens Bircherod ("ex chartis D. Jani Bircherodii"). Her hedder det ganske rigtigt at Christoffer blev ført som fange til Kalundborg, men så følger en oplysning om at han døde på Dragsholm ("obiit in arce Draxholm").¹¹⁷ Det må dog bero på en fejl, idet lensregnskabet for Kalundborg bekræfter, at Christoffer var fange her til sin død.¹¹⁸

Christoffers samfundskritik havde sine rødder i faderens skæbne. Christoffer mente at han blev tilsidesat for at undgælde for faderens meninger, men samtidig overtog han dem og videreudviklede dem. Eftertiden har derfor let forvekslet Jørgen og Christoffer, men måske har man allerede mens Christoffer levede haft svært ved at skelne ham fra faderen. I hvert fald er det pudsigt at kancelliets brevbøger 9. januar 1622 omtaler fangen på Kalundborg som *Jørgen Dybvad*.¹¹⁹ Brevet angår en begæring fremsat af Chresten Hansen, borgmester i Malmø, der havde penge til gode hos Christoffer, men det er ikke til at sige om det er hos borgmesteren eller i kancelliet, at den ubevidste forveksling er sket. I øvrigt forekommer forvekslingen at være vel monumental i den trykte udgave af brevbøgerne, hvor navnet Jørgen Dybvad optræder tre gange i missivet. Originalen omtaler ganske rigtigt Jørgen Dybvad som fange på Kalundborg, men de to efterfølgende gange, fangen omtales, sker det som "forbemeldte Divadij" og ikke som den trykte udgaves "Jørgen Dyvads".¹²⁰ At udgiveren har overtaget, og endda udbygget, originalens forveksling, er typisk for Jørgens og Christoffers sammenvævede historie. Christoffer adskilte sig dog på flere punkter fra sin far, bl.a. ved at gå i brechen for enevældens indførelse i Danmark. Der skulle dog gå 40 år fra det år, han blev fængslet, førend de politiske muligheder kunne gøre hans ønske til en realitet.

Jørgen Jørgensen Dybvad (Jørgen junior) (d. 1626)

Den sidste af de fire lærde Dybvader, vi kender til, er Jørgen Jørgensen Dybvad, søn af Jørgen Dybvad. Jørgen jr. var udset til at blive formet i sin faders billede da han i de første år af 1600-tallet kom på universitetet i København. Her var han fast respondent ved faderens teser, så vidt vides første gang ved en række isagogiske teser fra 1602.¹²¹ Det var otte år efter at Christoffer var respondent første gang, hvorfor Jørgen jr. sikkert var den yngste af brødrene. I alt kendes yderligere syv trykte teser af Jørgen Dybvad, hvor Jørgen jr. var respondent, inklusive *De*

¹¹⁷ Oplysningen er herfra gået videre i Pontoppidan 1747, s. 717-718.

¹¹⁸ Kornerup 1957-59, s. 193.

¹¹⁹ *Kancelliets Brevbøger 1621-1623*, s. 237.

¹²⁰ Rigsarkivet, Danske kancelli, Skånske tegnelser, 1622, s. 396 r.

¹²¹ *Theses de Ratione Investigandi Veram Decalogi sententiam, deq; ejus Partitione, De Quibus, Deo Volente, disputabitur 23. Junij à JD.*

juramento fra 1605 og *De sanctificando Sabbatho* fra 1607, der bragte faderens fald med sig.¹²² Om Jørgen juniors færden på universitetet vides ellers kun, at han i 1604 var indblandet i en studenter-disciplinærsag, hvor den akademiske nattero var blevet forstyrret af trompetspil og anden larm. Sager som disse var hverdagskost, men man så med alvor på dem, ikke mindst tilskyndet af Jørgen Dybvads idelige opfordringer til at højne disciplinen blandt de studerende. Jørgen juniors deltagelse kunne dog ikke bevises og han slap for straf. Det kan vel tænkes, at han er sluppet billigt for ikke at kaste en skygge over faderens akademiske integritet.¹²³

Ved faderens afsættelse i 1607 mistede Jørgen jr. den støtte og styring, faderen havde kunnet udøve på de indre linier. Jørgen jr. synes dog at have fortsat på universitetet, men snart har han været færdiguddannet i den forstand, at han var rede til at tage magistergraden. I hvert fald anmodede Jørgen Dybvad senior 7. juni 1609 konsistorium om *stipendium regium* for sin søn.¹²⁴ Da det var en betingelse for modtagelse heraf, at man var magister, måtte han have været parat til at tage graden i fald ansøgningen blev bevilget. Det blev den nu ikke, hverken før eller siden.

Jørgen fortsatte, uanset om han var aktivt studerende eller ej, med at være indskrevet i universitetets matrikel og således høre under dets jurisdiktion. Den 18. april 1610 var han indstævnet for rektor i en sag om noget guld, som var ham betroet af en anden, men som han i uforsigtighed havde tabt på gaden, hvorpå det var kommet i byfogedens varetægt.¹²⁵ 14. juli 1613 gjorde han på vegne af sin afdøde far krav på en restance, han mente universitetets bønder var faderen skyldig fra den tid, han havde været professor ved universitetet. Sagen blev udskudt til efter Mikkelssdag med den begrundelse, at regnskabet var svært gennemskueligt.¹²⁶ Sagen synes at være blevet ordnet i mindelighed, og efterkom universitetet ikke Jørgen juniors krav, har det måske medvirket til at man har følt en vis forpligtelse til at støtte ham fremover. Under alle omstændigheder skrev Hans Poulsen Resen 10. juni 1614 en anbefaling for ham til professor i

¹²² De øvrige var: *Theses de Primo Præcepto Decalogi. De quibus publica habitur, Deo volente, disputatio 27. Julij, 1603*; *Theses de Appendice Primi Præcepti, Quæ Aliis Est Secundum Præceptum, De Quibus Publica Habitur, Deo volente, disputatio 25. Januarij, 1604*; *Theses de Tertio Præcepto Decalogi. Disputandæ, Deo volente, Die 25. Julij, 1604*; *Magicae Superstitionis, Vanitas et Scelus, Hisce Thesisibus detegitur, 1605*; *Theses de Quarto Præcepto Decalogi, Quod Vulgo Tertium Est, Quarum declarandarum caussa, Disputatio erit, Sub protectione Jesu Christi, Redemptoris mundi, Die Januarij 29, 1606*. Alle teserne var trykt hos universitetsbogtrykkeren Henrik Waldkirch.

¹²³ Sagen er refereret i Rørdam 1873, s. 141-142.

¹²⁴ Københavns Universitets Forhandlinger 1608-1614 i Rørdam 1902, s. 73.

¹²⁵ *ibid.*, s. 79.

¹²⁶ *ibid.*, s. 126.

teologi Balthasar Meisner i Wittenberg.¹²⁷ Jørgen jr. synes snart efter at have indfundet sig hos Meisner og påbegyndt studier i Wittenberg, rimeligvis med henblik på at tage magistergraden, der skulle kunne gøre ham kvalificeret til at modtage *stipendium regium*. Den formodning bestyrkes ved, at han 28. november 1614, under påberåbelse af sin salige faders store arbejde for universitetet, og i sikker forvisning om dennes eftermæle som en god ortodoks teolog, ansøgte om stipendiet.¹²⁸ Han fik afslag, men opgav dog ikke tanken idet han 17. juli 1616 atter anmodede om at komme i betragtning.¹²⁹ Han fik det svar, at der intet stipendium var ledigt førend til næste påske og at man ej heller kunne love ham, at komme i betragtning til den tid. Til gengæld forærede universitetet ham den ikke helt ringe sum af 50 rigsdaler, svarende til et halvt års stipendium, som et plaster på såret.

Som det synes, var det først og fremmest Hans Poulsen Resen, der havde skaffet Jørgen jr. til Wittenberg, og som kvittering herfor fik Jørgen jr. i sommeren 1617 udgivet en lille bog, som han tilegnede den danske biskop: *Oratio Adversus Pontificios, Bonorum Operum Jactatores Vanissimos: Exercitij causâ, Præsidi V.Cl. M. Jeremiae Spiegelio Oratoriae Prof. Publ. habita a Georgio Dibvadio Hafnia-Dano*. Den blev trykt hos Johann Gormann i Wittenberg og det fremgår at være en tale holdt d. 28. maj s.å. Præses, og måske den virkelige forfatter, var den senere provst i Kemberg, Jeremias Spiegel, der en kort overgang (1616-1617) var professor i retorik i Wittenberg. Talen vidner om at Jørgen jr. ikke har kunnet fravriste sig familiesvagheden for kritik af katolicismen. Han har på dette tidspunkt ikke været afskrækket af det forhold, at faderen var blevet afskediget bl.a. for overdreven kritik af katolikkerne, og indholdet lægger sig temmelig nøje i forlængelse af ting, faderen ytrede. Her er masser af kras kritik af kardinaler og af pavers skørlevned, dog finder vi ikke Jørgen Dybvads yndlingsaversion, kardinal Bellarmino, nævnt.¹³⁰

Anledningen til udgivelsen har nok mest af alt været Jørgen juniors ønske om at gøde grunden for en ansættelse hjemme i Danmark. Der er da også trykt tre hyldestepigrammer til hans ære. De er dog ikke, som broderen Christoffer kunne præstere det fra sin tid i Leiden, forfattet af distingverede professorer, men af medstuderende. Dedikationen er stilet til biskop Hans Poulsen Resen i passende ydmyge vendinger. En af hædersbetegnelserne stikker dog ud.

¹²⁷ Andersen 1896, s. 144.

¹²⁸ Rørdam 1873, s. 142.

¹²⁹ Københavns Universitets Forhandlinger 1614-1621 i Rørdam 1902, s. 275.

¹³⁰ Bl. B2 v.: "Iohannes certe XII (licet hodiè moderni Jesvite hoc pernegent) mulier, scortationi operam dedit, concepit & peperit. Iohannes XIII deprehensus cum adultera, à marito hujus confossus est. Alexander VI Pontifex Romanum filiam Lucretiam stupravit, et filio post suo nuptam elocavit." Jørgen Jørgensen Dybvad: *Oratio Adversus Pontificios*, Wittenberg 1617, bl. B2 v.

Resen kaldes nemlig for den danske kirkes højværdige ærkebiskop, *Danicarum Ecclesiarum Archiepisco Dignissimo*.¹³¹ I disse år var der andre, der omtalte Resen som ærkebiskop, og det var ikke venligt ment. En af dem var Christoffer, som i disse år gik og kogte af raseri mod navnlig Resen, og som brugte ærkebiskop-titlen som et udtryk for at Resen ville være kirkediktator. Vi ved intet om forholdet mellem de to brødre, Jørgen junior og Christoffer, hvor tæt kontakt de havde eller om de har været fælles om de anti-Resenske synspunkter. At Jørgen junior skulle være helt uvidende om Christoffers synspunkter, er vel ikke sandsynligt og det så meget desto mere som grunden til dem blev lagt hjemme hos deres fader. Tituleringen af Resen som ærkebisp i dedikationen er på den baggrund måske et raffineret spark over skinnedebnet fra Jørgen junior.

Jørgen juniors antikatolske tale blev hurtigt fulgt af en ny udgivelse fra Johann Gormanns trykkeri: *Controversiæ de definito genere, objecto et fine philosophiæ in quibus rationes Ramæorum, quas annotavit Schluterus l. 3. Anat. Log. Arist. c. 3. contra Peripaticos et horum adversus istos. Auspicante S.S. Trinitate publico dextrè Philosophantium Choro in illustri Academia Witebergensi ponderandæ exhibentur. Præside M. Johanne Rotlöben, Wittebergensi. Respondente Georgio Dibouadio Junio Hafnia-Dano. Ad 19. Julij Anno 1617 in Collegio Philosophorum*. Tesserne er symptomatiske for tiden og behandler generelle spørgsmål om filosofien; hvad er dens væsen og hvad er dens mål. Fremstillingen tager afsæt i den ramistiske filosofis kritik af Aristoteles (som fremlagt af Severin Slüter (Schluterus) i *Anatomia logicæ Aristoteleæ*, Frankfurt 1610), men det sker kun for at konkludere at aristotelismen er den sande filosofi, ikke mindst fordi den er kongruent med teologien. Skriftet er kort, der er blot fire *controversiæ*. Til sidst er trykt otte logiske deduktioner (*corollaria*), også ganske korte. I det femte spørges der retorisk om filosofien er nyttig for teologien. Svaret er bekræftende når blot den forholder sig til teologien som en tjener til sin herre.¹³² I så fald er den nyttig, og så er den det jo under alle omstændigheder for juristerne (*corollarium* 6) og for lægerne (*corollarium* 7). Vedrørende forfatterskabet er der ingen indre tegn, der kan afgøre det til Jørgen juniors fordel, hvorfor det vel må antages at være Johann Rotlöben, der i sin egenskab af præses, var forfatteren. Den Wittenbergfødte Rotlöben, der i 1649 endte sine dage som provst og slotspræst i Haderslev, var i 1614 blevet magister og må i disse år have fungeret som en slags ekstern lektor i Wittenberg.

Jørgen juniors udgivelsesanstrengelser i 1617 kolliderede imidlertid med at der i København indløb dårlige tidender om ham. Balthasar Meisner viste sig at være utilfreds med hans udvikling og han skrev derfor til Resen og beklagede

¹³¹ Stedet er tidligere omtalt af Kornerup 2, 1928-68, s. 177.

¹³² Bl. B3 v: "An Philosophiæ usus sit in Theologia? A. Modò philosophia Theologiæ ancilletur, non dominetur".

sig over Jørgen jr. (præcis hvad anken var, er uklart). Resen undskyldte sig i et brev til Meisner i december 1617. Alligevel anbefalede Meisner derpå Jørgen jr. til Holger Rosenkrantz – man får den mistanke at det var for at slippe af med ham. Men hvad venteligt var, spurgte Rosenkrantz sig for om Jørgen jr. i København og har sikkert hos Resen fået ting at vide, som Meisner havde fortiet i sin henvendelse til ham. Rosenkrantz skrev derfor tilbage til Meisner i oktober 1618 og beklagede sig over at han prøvede at prakke ham “bedrageriske personer” på. Det ordvalg kunne tyde på, at utilfredsheden med Jørgen jr. gik på økonomiske forhold og ikke (hvilket J.O. Andersen gætter på) havde noget at gøre med hans anskuelser.¹³³

Meisner ville altså ikke længere have med Jørgen jr. at gøre, og Rosenkrantz ville ikke overtage ham som klient. Imidlertid havde han held til at blive i Wittenberg og få professor i logik og metafysik Jacob Martini som præceptor. Men hans fortsatte ophold i Sachsen ville slet ikke have været muligt, hvis ikke han havde nydt støtte fra København. Hvad årsagen til Meisners og Rosenkrantz’ utilfredshed med Jørgen jr. end beroede på, bevilgede konsistorium ham 28. november 1619 et lån på 200 daler af Vor Frue kirkes kasse, og da det året efter omsider kom dertil, at han var rede til at tage magistergraden, gik Københavns Universitet atter i borgen for ham. 12. april 1620 efterkom det en begæring fra det teologiske fakultet i Wittenberg, som Hans Poulsen Resen havde fremlagt, om at støtte Jørgen jr. i at afholde omkostningerne ved promotionen. Jørgen jr. selv har åbenlyst ikke været i stand til at dække dem.¹³⁴ At samtykket blev givet må forstås således, at Resen har fremlagt andragendet i et positivt lys, og man noterer sig derved, at den mand, som først og fremmest Christoffer Dybvad beskyldte for kun at ville Dybvad-slægten det ondt, nu gennem mange år havde støttet Jørgen juniors muligheder. Vel kunne han sikkert have gjort mere, så som at presse på for at give ham *stipendium regium*, men han kunne også have ladet være med at gøre noget som helst.

Jørgen juniors magisterdisputats blev som de foregående arbejder trykt hos Johann Gormann og fik titlen: *Disputatio de Persona, Quam D.O.M.A. Praesidente Viro Clarissimo, Excellentissimo & Acutissimo Dn. M. Iacobo Martini, Logicæ & Philosoph. practicæ Professori publico, Præceptori & Promotori meo magno. In celeberrima Acad. Wittenberg. publico dextrê Philosophantium Choro die 17. Martij. Anno 1620. in Auditorio Majori. Propono Georgius Dibuadius Junior, Hafniâ-Danus. Autor-Respondens.* Den var ledsaget af et hyldestdigt og et epigram til Jørgen juniors ære af hans medstuderende Christen Hansen Lund, senere professor ved Odense Gymnasium. Måske er

---

¹³³ Andersen 1896, s. 144.

¹³⁴ Rørslam 1902, s. 309 og 315. Hvad støtten skulle bestå i, og om konsistoriums samtykke overhovedet er blevet omsat til klingende mønt, kan ikke påvises.

dette venskab, som her gives et glimt af, en fortsættelse af et bekendtskab mellem Jørgen juniors farbror, Erik, og Christen Hansens far, Hans Mikkelsen. Som nævnt ovenfor var det nemlig Hans Mikkelsen, som Erik Dybvad i sin almanak for 1585 havde fremhævet som den mindreårige Christian 4.s fortrinlige tugtemester.

Hvem var forfatteren til denne disputats, respondenten Jørgen jr. eller præses, professor i logik og metafysik Jacob Martini? Titelbladets *Autor-Respondens* mere end antyder at det er Jørgen jr., og flere formuleringer i tesaerne underbygger klart dette. Martinis forfatterskab henvises der til flere gange, først og fremmest hans *De Tribus Elohim*, Wittenberg 1614 (som netop i 1619 var blevet genoptrykt), ligesom Martini selv i tesaerne omtales hædrende som *dominus clarissimus* og lignende.¹³⁵ Det kan ikke være andre end Jørgen jr., der skriver sådan. Enhver tvivl bortvejes når Balthasar Meisner i 10. tese omtales som forfatterens ærværdige (men i realiteten forhenværende) vejleder.¹³⁶

Emnevalget, personbegrebet i relation til den hellige treenighed, var et kært emne i tiden. Også måden det gribes an, er karakteristisk. Problemstillingen er teologisk, men metoden både filologisk og filosofisk. Ikke for ingen ting var præses professor i logik og metafysik (senere, i 1623, blev han teologisk professor). Således er disputationen et eksempel på, at den lutherske ortodoksi, der bestandigt tordnede mod den farlige fornuft, gerne benyttede sig af filosofiens metoder til at bevise sager om Guds og Kristi natur. Jørgen jr. afviser indledningsvis photinianernes (socinianernes) antitrinitariske kætteri. Til gengæld hævder han, at der er filologisk støtte for den lutherske personlære i relation til treenigheden. Det vil han bl.a. vise gennem en analyse af personbegrebets etymologi, hvilke udtryk bruges på fx græsk og hebræisk, hvad er betydningen heraf, hvor og hvordan bruges ordet person i Bibelen. Konklusionen er at antitrinitarer ikke kan finde belæg for deres teorier ved at analysere personbegrebet filologisk eller filosofisk, og formuleringen sidst i indledningen om treenigheden som "tribus in persona, unus in essentia" er det løsen, der gælder for hele afhandlingen.

Emnet var i øvrigt ikke blot tidstypisk, det var også meget Dybvadsk. Der er et vist sammenfald i både stil og emne med Jørgen seniors ligeledes i Wittenberg udgivne *Oratio de humanitate Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi* fra 1572. Heri blev der fremsat kommentarer til en lang række bibelsteder, der belyste spørgsmålet om Kristi menneskelige natur og der polemiseredes mod de fra lutherdommen afvigende opfattelser hos valentinianere, schwenckfeldtianere og andre.¹³⁷

¹³⁵ Et eksempel er ottende tese, bl. A3 r.: "In postrema hac significatione iterum dupliciter sumitur annot. Clariss. & Excell. Dn. Præsidi l. 2 de tribus Elohim c. 13 p. 81."

¹³⁶ "legatur Rev. & Excell. theologus D. Meisnerus Præceptor meus venerandus part 2 phil. sob." bl. A3 v. Det værk, der sigtes til med forkortelsen, er Meisners "ædruelige" filosofi, *Philosophia Sobria*, Giessen 1611.

¹³⁷ Emnet var berørt allerede i 1571 hvor Jørgen Dybvad i Wittenberg udgav en nu forsvundet *Oratio*

Det Dybvadske uheld hvilede tungt over Jørgen jr. også. Bare to dage efter magisterpromotionen havde fundet sted i Wittenberg, udgik der 19. marts 1620 ordre til Knud Gyldenstierne i Bergen om at indlede undersøgelsen mod Jørgen juniors bror, Christoffer. Og ved høsttid, hvor Jørgen jr. måske havde tænkt sig at være tilbage i Danmark for at profitere af sine studier, sad Christoffer fængslet og rygget gik i hele den akademiske andedam om endnu en forløben Dybvad. Med både faderen og broderen stemplet som oprørspersoner, har karriereudsigterne for den stakkels Jørgen junior været kulsorte. Han var tilmed i gæld til op over begge ører. Det havde taget ham mindst atten år at erhverve magistergraden, og i de sidste mange år havde han levet for lånte penge. Det lån på 200 daler, han i 1619 havde fået af universitetet, kunne han ikke indfri, og 18. februar 1624 satte det de ejendele, han i sin tid havde stillet i pant, på auktion.¹³⁸ Flere andre skyldte han også penge, herunder biskoppen i Aalborg, Christen Hansen Riber, som krævede del i det samme, allerede pantsatte, gods.¹³⁹ At biskoppen havde lånt Jørgen penge, skyldes givetvis familieforbindelsen til Vejle. Christen Hansen Ribers hustru var den ovenfor omtalte Mette Madsdatter, datter af Jørgen juniors kusine. Og da Jørgen junior i 1625 med støtte i et kongebrev forsøgte at få del i skiftet efter sin afdøde bror, var, som allerede nævnt, den vejlensiske rådmand Jens Bertelsen, der var Christen Hansen Ribers svoger gennem sit ægteskab med en anden af brødrene Dybvads kusinedøtre, Mette Madsdatters søster Maren, allerede kommet ham i forkøbet med et krav på 300 daler.¹⁴⁰ Ser man i øvrigt på de mange låneforretninger Christoffer noterede i sine kalendere, får man hurtigt indtrykket af, at listen af kreditorer må have været lang efter hans død. Det samme har den uden tvivl været for Jørgen juniors del og han arbejdede forgæves på at komme økonomisk på fode indtil døden indhentede ham i de første dage af året 1626.¹⁴¹ Og med ham uddøde de lærde Dybvader.

Afslutning

Tilsammen giver de fire Dybvader en forståelse for de spilleregler, der gjaldt i den akademiske verden. I alle deres udgivelser finder vi dedikationer som belyser patron-klient forholdet og dets helt afgørende indflydelse på karriere-mulighederne. Mens Jørgen Dybvad senior det meste af sit liv drog fordel af dette system, støttet som han blev af både hof og højadel, var sønnerne mindre heldige. For Christoffers vedkommende ser vi udtrykt de skuffelser der kunne

de aeterna filii Dei divinitate et essentia, jf. Rørdam 1873, s. 106.

¹³⁸ Rørdam 1902, s. 476.

¹³⁹ Rørdam 1873, s. 143.

¹⁴⁰ Petersen 1927, s. 145.

¹⁴¹ Rørdam 1873, s. 143; L. Laursen (udg.): *Kancelliets Brevbøger 1624-1626*, 1925, s. 286-287 og 421.

opstå hos en, der ikke følte at systemet virkede efter hensigten og som længe måtte se sig forbigået i overlevelseskampen for et embede.

Alle Dybvaderne var optagede af samfundsforhold, og i vid udstrækning var deres internationale orientering bestemmende for de holdninger, de havde. Om Erik har været udenlands vides ikke, men han var desuagtet del af en kosmopolitisk, lærd kultur og i sine almanakker viser han hvorledes den antikke litteratur blev inddraget i en aktuel kristen sammenhæng og forenet til en almenlydig moralkodeks, som han opfordrede den kommende konge til at efterleve. Hans formaninger til prinsen i 1585-almanakken vidner om synspunkter, der var forenelige med broderen Jørgens. Jørgen studerede i Wittenberg og fik her indprentet sig teologens rolle som samfundsrevser. Hans samfundskritik var først og fremmest funderet i en bekymring for religionens udvikling, eller snarere dens forfald. Han var endvidere repræsentant for den opfattelse, at forandringer oftest er til det værre. Det gjaldt både inden for den danske kirke og danskernes levevis i det hele taget, hvor han så pietetens og sædelighedens forfald overalt. Samtidig var han skeptisk over for en række lovændringer, som han mente rokkede ved hævdvundne rettigheder for ikke mindst bondestanden, og som derved forskubbede balancen i samfundet. Det var farligt, for det var en balance der var blevet indstiftet ved reformationen og som skulle sikre den sande lutherdoms trivsel i riget bedst muligt. Det var altså en teologisk og social kritik kombineret.

For Christoffer var de forskydninger i samfundets magtfordeling, som fa-deren Jørgen oplevede, blevet så markante, at der for ham at se ikke kunne være tale om at advare mod og bremse en udvikling; det var for sent. Han var derfor mere radikal og fremsatte ideer, der gik på vidtgående omformninger af samfundet. Det lå i tiden at religion var politik, og Christoffer havde derfor også synspunkter desangående. Jørgens religionskritik var især vendt mod katolikkerne og et almindeligt forfald, eller mangel på bodefærdighed, i Danmark. Christoffer var ikke mildere stemt over for katolikkerne, men på de indenrigske linier så han nu en ny fjende: den lutherske ortodoksi. Den var ham imod af tre årsager. For det første fordi den blev båret frem af personer, som han mente var ham personligt ilde stemt. For det andet fordi han af temperament ikke følte sig vel tilpas ved den antirationelle tendens i ortodoksien. For det tredje fordi den konfessionelle opdeling af protestanterne svækkede dem i forhold til hovedfjenden; katolikkerne.

Endvidere afspejler progressiviteten i den kritik først Jørgen, så Christoffer fremsatte, en politisk udvikling der fandt sted i Danmark fra ca. 1570 til 1620. Kongen og rigsrådsdelen konkurrerede i stigende grad om grebet om magten, og Christoffers kritik af det herskende system viser os, at den løsning på problemet, der hed enevældig magt til kongen, har været velkendt og debatteret herhjemme længe før 1660. Hans skæbne viser os også, at man vogtede nøje over folk med

sådanne ideer. Først og fremmest adelen måtte være bange for at Christoffers meninger skulle spredtes. Man kan dårligt tænke sig andet end at Christian 4. har haft en vis sympati for tanken om sig selv som enevældig monark, men sympatien er næppe blevet udstrakt til at omfatte Christoffer. Christoffer var en oprører, også i religionsanliggender, og det var ikke noget kongen brød sig om. Og selv hvis kongen gerne havde set Christoffers, på Jean Bodin funderede, statspolitiske tanker gjort til virkelighed, måtte han holde gode miner til slet spil og føre an i processen mod ham. For til trods for at Christian 4.s magtposition var på sit højeste omkring 1620, kunne hverken Christoffer eller nogen anden give ham styrke til at gennemføre en så radikal samfundsendring. For Christoffers del ses det tydeligt at hans mange år ude i Europa fik afgørende indflydelse på hans ideer. Det politiske styre skulle være som det, han havde oplevet i Frankrig. Religionsforholdene mere som dem, han havde set i Nederlandene.

Den sidste af Dybvaderne, Jørgen jr., forekommer også at have været begavet med en polemisk pen, men at dømme ud fra hans overleverede forfatterskab, holdt han sig til filosofiske og teologiske udfald til fordel for ortodoksien. Som sin far fik han i Wittenberg indpodet en konfrontationsteologi, men for hans vedkommende blev den alene vendt mod internationale religionsspørgsmål og ikke kritik af danske politiske forhold. Måske havde han set skriften på væggen og erkendt, at kritik af stat og kirke i 1620'erne var halsløs gerning. Da Jørgen junior døde i 1626 forstummede da også den af Dybvaderne fremsatte samfundskritik. Det er ikke sikkert at der har været særlig stor opbakning i den akademiske verden til Christoffers politiske ideer. Men de der i givet fald havde villet, turde ikke tage tråden op. Først da enevælden i 1660 var realiseret, blev den hurtigt, af lyst eller nød, højstemt besunget af de lærde.¹⁴²

SUMMARY

MORTEN FINK-JENSEN: *The scholarly Dybvads. Printing and social criticism in the 16th and 17th centuries.*

The article describes four scholarly members of the Dybvad family in the last part of the 16th and first part of the 17th centuries. Erik Dybvad (ca. 1550-1585) was an almanac author. His preserved almanacs for 1582 and 1585 show him to be a scholarly man and in the preface to one he warns the coming Christian the IV that he should govern with a view to the legacy he leaves behind. His brother, Jørgen Dybvad, (ca. 1550-1612) was also an almanac author and it is established that an almanac from

¹⁴² Om universitetets fest til ære for Frederik 3. d. 23 oktober 1660, se Axel Garboe: *Thomas Bartholin. Et Bidrag til dansk Natur- og Lægevidenskabs Historie*, 2, 1950, s. 26-27.

1580 rightfully should be attributed to Jørgen Dybvad. This makes him the oldest known almanac author in Danish. An analysis of the dedications in Jørgen's scripts shows his close connection with Righofmester Peder Oxé. As a theologian, it is shown that Jørgen by all accounts was orientated in the direction of crypto Calvinism, but it was not included in the case against him, which led to his ousting as professor of theology at The University of Copenhagen in 1607. Removal was primarily due to his criticism of political conditions in Denmark, including the aristocracy's privileges. This line of thinking was taken up by his son, Christoffer Dybvad (1577/78-1622). It is pointed out to what extent Jean Bodin's thinking around sovereign royal power was the driving force behind his criticism of the secret political conditions, which he wanted converted to the French model with Christian the IV as autocratic monarch. His strong criticism of the nobility also motivated Christoffer, and his belief led to Lutheranism's development in the direction of orthodoxy. In addition to being personally against these trends, it is shown that this in 1614 led Christoffer to advocate to Christian the IV to draw closer to the Protestant Union. When Christoffer's critical points became well-known, he was jailed for life. The last of the Dybvads, Jørgen Jørgensen Dybvad (ca. 1586-1626), was as his father Professor Jørgen Dybvad, theologically trained at Wittenberg. His surviving works also show him to be a polemist, but he stuck to defending the prevailing direction in the Danish church and he is not known to have criticized the Danish state. Jørgen Dybvad's removal and then the son Christoffer's imprisonment contributed to efficiently eliminating the trend towards criticism of conditions in the Danish church and of the social system in the following decades.